

3522

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARATI THIRD BOOK.

BY

'SIR T. C. HOPE, K.C.S.I., C.I.E.,

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

SIXTEENTH EDITION—50,000 COPIES

*Registered for Copyright under the Government of India's
Act XXV. of 1867.*

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1888.

(All rights reserved.)

Price Three Annas.

BOMBAY :

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

.

૩૬૨૨

મુંબઈ ઈલાકાતું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી.

રચનાર

જ્ઞ ટી. સી. હોપ, કે. સી. એસ. આઈ., સી. આઈ. ઈ.

માજી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, ઉ. બા.

સોળમી આવૃત્તિ—૫૦,૦૦૦ પ્રત.

(આ ચોપડીની માલિકી સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે નોંધેલી છે.)

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ પ્રેસ ડીપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૮.

(આ પુસ્તકસંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે)

કીમત ત્રણ આના.

સુંબર્હ:

અન્ડરેસન મોસાયટીના આત્માનામાં છાપ્યું છે.

૨ : ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

પાછલી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શીખવવામાં આવશે. ઓછાં છોકરાંને મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર, વગેરેનું પૂરું માન થશે. આ ચોપડીની મતલબ ઓવી છે કે તેમને બાધાનું માન વાચ, અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે જાણે, તે વળી તેની જોડે ઉપયોગી ખબર મેળવે.

એ કારણસર ઓવી જરૂર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે જોડલા રાખ્દ લખેલા છે તે ખૂબ ધ્યાન રાખી વંચાવવા અને તેના અર્થ તથા જોડણી પૂછી જોવાં; છોકરાં અર્થ ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યાર-પછી ગમે તે એક છોકરાપાસે એક વાક્ય વંચાવવું; જે તેનાથી બરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ઘણી સંભાળ લઈ તે વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબપ્રમાણે વાંચી સંભળાવવું, અને ફરીથી તેની કને વંચાવવું; વળી તેનું તે ખીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જે ઘણા નંદારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાઠ કરાવવું. ત્યારફેડે તેમાંના કદાચ રાખ્દોના અર્થ અને વાક્યની મતલબ પૂછી જોવી. તેનો બરાબર ખુલાસો જવાબ એકથી ન દેવાય તો ખીજાને, અને ખીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને, એ રીતે છોકરાંને પૂછ પૂછ કરવું, અને વર્ગમાં કોઈને ન આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહેતાજીએ સમજાવી બેથી ન રહેવું, પણ છોકરાંનાં મનમાં તે બરાબર ઉતર્યું છે કે નહિ તે સૌથી મંદ બુદ્ધિનો છોકરો હોય તેને પૂછી ખાતરી કરી લેવી.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

એ પ્રમાણે એક ~~પાઠ~~ થયું એટલે ખીનું બધું તે પછી એક છોકરાપાસે વંચાવવું, અને તેને ન આવડે તો મહેતાજીએ પોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને ખીન છોકરાં-પાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની તથા બરાબર ઢબથી સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાન રાખીને પાઠ શીખવવામાં આવશે તો તે છોકરાંને પાઠ આવડશે. પાઠ થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. ન્યારે એ આવડે ત્યારેજ બાલુવું કે પાઠ થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ બણી જાય તેવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી; અને તેમ ન થાય એવી હમેશા મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

વળી વાંચનપાઠ વધારે પાકા કરવાસારૂં દરરોજ અથવા એ ત્રણ દિવસે ન્યારે જોગ બને ત્યારે શીખી ગયેલા પાઠમાંથી હરકોઈ પાઠ ચોપડીમાંથી જોઈને પાઠીપર ઉતારવાને સારૂં છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મહેતાજીએ તપાસી જોવું; અને તેમાં ઘણાએ જે ચૂક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ચોપડીને છેડે બાળબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શીખવવાની રીત આપ્રમાણે છે. ૧૨૮ માં પાઠ શીખવતાં માલુમ પડશે કે બાળબોધ અને ગૂજરાતી લિપિમાં ઘણાજ ઘોડા ફેર છે. એ પાઠ સારી પેઠે સમજવીને પછી ૧૨૯ માં પાઠ, જે બાળબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શીખવેલો. એમાં પહેલી લીટીમાં ગૂજરાતી અને તેની નીચે બાળબોધ અક્ષર લખેલાં છે. તે બંને સરખાવી જોતાં છોકરાંને સહજ બરાબર પડશે કે ઘોડાજ અક્ષરમાં

ફેર છે. એ બધા તેમની કને વંચાવવા, ને પછી તેમની પાટીપર તેમની કને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ઠસવાસાર તેમના જુદા પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના થોડા થોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાં-પાસે વંચાવવા, અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૩૦ થી ૧૩૫ સુધી પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબાલ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલી બિનાને લગતા ખીજ દાખલા આપી તે સારીપેઠે સમજાવવી. જેમકે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મહેતાજીએ તેને લગતા નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માખાપની સેવાવિષેનો પાઠ ચાલતો હોય, તો તે વખત કોઈ એવા રાખસનો દાખલો આપવો કે જે માખાપની સેવા કરતો હોય, ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાને કહી સંભળાવવો, અથવા તે વર્ગમાંના જ કોઈ એવો ડાહ્યો છોકરો હોય, તો તેને શાખાશી આપી સૌના મનમાં પડકું ઉતારવું કે માખાપની સેવા કરવી જોઈએ. તેમજ કંઈ સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચાલતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના મનમાં ઉતારવો, જેવો કે ધરવિષે હોય તો તેના બધા ભાગનાં નામ ઝાળખાવવાં; વળી બની રહે તો નજરે બતાવવાં, અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંભળાવવો, અને જેમ બને તેમ કરીને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જનાવર કે ઝાડવિષે પાઠ આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં; તેમ ન બને તો તેનાં ચિત્ર બતાવવાં; વળી પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે સારી પેઠે ઝાળખાવવાં.

કવિતાના પાઠ પાછલી ચોપડીમાં કલ્પાપ્રમાણે શીખ-
વવા ને મોઢે કરાવવા. કેટલીક કવિતા તો પાછલા પાઠ-
માં જ વર્ણન વાંચી ગયા તેવિધેની છે, મોઢે તે મોઢે
કરાવ્યાથી બેવડો ફાયદો થશે, એકતો તે પાઠ સાચીરૂપે
વાંચતાં આવડશે, અને ખીજું તે વિષયની જાણવાજોગ
હકીકત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

આ ચોપડી શીખવતી વખતે વ્યાકરણનું જ્ઞાન પણ
છાકરાંને થોડું થોડું આપતાં જવું; જેમકે એક વાક્ય વાંચે
તો તેમાંથી છાકરાંપાસે એમજ આવવું કે એ વાક્યના બધા
શબ્દ સરખા નથી, જુદી જુદી જાતના છે, અને તેમના
નામ પણ જુદાં જુદાં પાડેલાં છે. પ્રથમ નામના શબ્દ
એમજ આવવા, પછી સર્વનામ, ત્યારપછી વિશેષણ, ક્રિયાપદ
તોરે.

ત્રીજું ચોપડીનું સાંકળીઉં.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
નીતિસંબંધી.		નીતિસંબંધી.	
આજસુ છેકરો. ભાગ ૧-૨. ૧-૨		માખાપના ગુણવિષે.	
મદ્યચરણ. (કવિતા) ...	૨	(કવિતા)	૩૧
ગાજાગાજી	૪	શેખસક્ષી	૩૩
એજ (કવિતા)	૫	ખીજવું	૩૭
મંદરો કરવાવિષે	૬	કમ્પૂતર ને કીડી	૪૧
છાડીએને ભણાવવા- વિષે	૯	ખીકણુ છેકરો	૪૩
પોપટનાં એ બચ્ચાંની વાત	૧૨	થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે	૪૫
કણખી ને ધન	૧૩	એજ (કવિતા)	૪૬
તમને કોણુ પેદા કયાં? ૧૩		ડોસો ને તેના દીકરા. ...	૪૮
આંગાગું ચોખ્ખું રા- ખવું	૧૬	એ બાઈડીએ ને છો- કરો	૫૦
ચોખ્ખાઈવિષે. (કવિતા). ૧૬		મૂખાઈ	૫૬
મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ	૨૦	એજ (કવિતા)	૫૭
એજ (કવિતા) ભાગ ૧-૨. ૨૧-૨૨		આખલો અને મચ્છર. ૬૧	
દાન ..	૨૨	મચ્છર ને કરોળીએ ...	૬૨
સાચ. ભાગ ૧-૨... ૨૩-૨૪		છેતરવું નહિ	૬૪
એજ (કવિતા)	૨૫	બાઈ બેનનું હેત	૬૭
માખાપની સેવા	૩૦	એજ (કવિતા)	૬૮
		સિંહ ને જીંદર. ભાગ ૧-૨. ૭૧	
		લોભીએ. ભાગ ૧-૨. ૭૪-૭૫	

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
નીતિસંબંધી.		સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.	
બે બકરાની વાત. ભાગ ૨. ૯૦		૨૧. ભાગ ૧—૩... ૮૩-૮૪	
છાકરાને શીખામણ ... ૯૮		ધર.—છંટ ૮૬	
રસ્તામાં રસળવું નહિ ...		કોલ અને ભીંત ૮૭	
ભાગ ૧—૩.....૧૦૧-૧૦૩		છાપડે અને માળ..... ૮૮	
મર્વળ્યાપક ઇશ્વરવિષે		લોહું ૮૯	
(કવિતા) ૯૬		૩ ..... ૯૧	
પરમેશ્વર સર્વ ઠોકાણે છે. ૯૭		કલાક અને મિનિટ..... ૯૩	
સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.		આળખોધ ૧૧૦	
દેશદેશનો આલ..... ૫		મૂળાક્ષર ૧૧૧	
ધ્રુવ. ભાગ ૧-૨.....૩૪-૩૫		અ હ ઉ ઇ ઈ ૧૧૨	
ઝમ્ઝ (કવિતા) ૩૬		ક સ જ ૧૧૨	
નાક ને મોઢું ૩૬		ચ ઙ્ગળ ૧૧૩	
મીઠું ૪૪		ખ ફ બ ૧૧૩	
ધાતુ. ભાગ ૧-૨... ૪૬-૪૭		મ ળ ૧૧૪	
વેળા. ભાગ ૧-૨... ૫૧-૫૨		આંકડા ને અક્ષરવિષે .. ૧૧૪	
જ્ઞાન ૫૪		નામવિષે. ભાગ ૧-૨. ૯૯-૧૦૦	
કાગળ ૫૫		સાહે વાંચતાં શીખવ-	
રેશમ ૬૦		વાની રીત. ભાગ	
મીઠી ને પળ ૬૪		૧—૪ ..... ૧૦૪-૧૦૮	
ભાંગે ધાતુ (સોનું ને		ગામ ને શહેર ૧૪	
૦૫) ૬૫		છંદ્રીઆ ૧૫	
માણસ અને જનાવર.		આંખ ૧૬	
ભાગ ૧-૨ ..... ૬૬-૬૭		વિદ્યાસંબંધી.	
પહાણુ ૭૯		ધરતી. ભાગ ૧-૨..... ૨૯	
હલકી ધાતુ ભાગ ૧-૨... ૮૨		વા ૫૩	
		પાણી ૬૬	

વિષય. પૃષ્ઠ. | વિષય. પૃષ્ઠ.

વિદ્યાસંબંધી.

પ્રાણી તથા વનસ્પતિ-
સંબંધી.

શ્રુતજ્ઞ.....	૯૨	કુતરે.....	૩૮
ચંદ્રમા.....	૯૩	છાડવા. ભાગ ૧-૨...૩૯-૪૦	
તારા.....	૯૪	ડાંગર.....	૪૨
વરસાદ. ભાગ ૧-૨. ૯૫-૯૬		મિઝાકું.....	૪૨
પ્રાણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી.		વાંદરે.....	૪૯
ભંસ.....	૩	ગવૈકું.....	૫૮
વડ.....	૭	ગવૈડાની વાત.....	૫૯
વૅંછી.....	૮	ખીસકોલી.....	૬૩
પોપટ.....	૧૦	સાપ.....	૭૦
ઝેજ (કવિતા).....	૧૧	રાણુ.....	૭૨
ધોડો.....	૧૭	રિયાળ.....	૭૩
આમલીનું ઝાડ.....	૧૮	ભાંડી.....	૭૫
ઝેજ (કવિતા) ...	૧૯	ઊંટ.....	૭૬
ધેટાં.....	૨૬	વનસ્પતિની શી રી જણુ- સો આપણા આધામાં	
લીમડો.....	૨૭	આવેછે. ભાગ ૧-૨. ૭૭-૭૮	
ધાન્ય.....	૨૭	રીંછ. ભાગ ૧-૨...૮૦-૮૧	
ઝેજ કવિતા.....	૨૮	હાથી.....	૮૫
ખાવળ.....	૩૨		

ત્રીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. આજસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

ડાઘો મૂખો આજસુ
પાલવતું રમતીઆજ ચોકી

કોઈ એક મૂખ નાનો છોકરો હશે, તેને એના બાપે નિશાળે મૂક્યો. હવે આ છોકરો ધણે રમતીઆજ, તેથી એને નિશાળે બાલુવા જવું ગમે નહિ.

એક દહોડો તેણે ધરમાં એક ત્રીડીને કહ્યું જે, ત્રીડી બાઈ, આવો આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂખાં બાઈ, મારે રમવું કેમ પાલવે? હજી તો મારે ચોખાના દાણા દરમાં લઈ જવાના છે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું આવો ચકલી બાઈ, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂખાં, મારે તો ધણુ કામ છે. અમારે રમવું પાલવે નહિ; મારે હજી બચ્ચાને માટે ચારો આણુવાનો છે. પછી એક કૂતરો રસતે જતા હશે તેને કહ્યું અલ્યા ડાઘા, અહીં આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મૂખાં, મારે તો ધણીના ઘરની ચોકી કરવા જવું છે. તે મારે આજસુ થવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૨. આળસુ છોકરો.—ભાગ ૨.

અંખવાણો	જીવતરં	મના
મચ્ચાં	જનાવર	નવરાશ

પેલા છોકરો તો અંખવાણો પડી ગયો; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું! માણસ તો નકામા નથીજ, પણ જનાવર સરખાંચ્છ પોતપોતાનાં કામમાં ચ્છમાં મચ્ચાં છે, જે તેમને લગાર પણ નવરાશ આવતી નથી; ત્યારે જગતમાં આળસુ ડોઠ તો હુંજ રહ્યો કે શું? ધૂળ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવડો મોટો થયો ને હજી કંઈ બણ્યો નહિ! જે હું આળસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વલે થશે? ચ્છ રીતે તેને બહુ પસ્તાવો થયો, ને ખીજે દહોડેથી નિરાળે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મહેનત કરીને બણવા લાગ્યો. ચ્છવું મહેતાજીચ્છ જોયું ચ્છેઠલે તેને કહ્યું, વાહ વાહ! હવે તમે તો ઠીક બણો છો, હું તમને જોઈને રાજી થયો, ને તમારું નામ મૃર્ખો ફરવીને આજથી હું તમને ડાહ્યાભાઈ કહીશ. નિરાળમાં પણ મના કરીશ જે તમને હવેથી મૃર્ખો કહે નહિ.

પાઠ ૩. સદાચરણ.

પહેલ મહેલ વાણ સદાચરણ કોપવું

દોહરા.

જે જન જાણે જગતમાં,

જનમ ધરીને પહેલ,

સદાચરણમાં ચાલવું,
તે પામે સુખ સહેલ.
જાણી વાતો જે કરે,
એણે મીઠી વાણ,
ખીજન કોપે નહિ,
તે છે, ડાહ્યા જાણ.

આજમ દુરગારામ મંછારામ.

પાઠ ૪. ભેંસ.

વગડાઉં   ડાંસ   ટૂંકા   ધાર

ભેંસ મોટું જખરું જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું શરીર જડું હોય છે. એના પગ ટૂંકા ને જોરાવર હોય છે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવોડે વળેલાં હોય છે, ને તે શીંગડાંની એક કોરે જરા ધારજેવું હોય છે. એની ચામડી કાળી ને કઠણ હોય છે. એના ઉપર વાળ આછા હોય છે. ભેંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીમી હીંડે છે. એને ડાંસ કરડી ખાય નહિ માટે ડીલઉપર કાદવ રહેવા દે છે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વાર લગી પડી રહે છે; પણ નાક ને માથું પાણીની ઉપરનું ઉપર રાખે છે. ગાય કરતાં ભેંસા ઘણું દૂધ દે છે.

એ જનાવરના નરને પોડા કહે છે. કેટલાક દેશમાં પાડા-પાસે હજી ખેંચાયે છે. હજવોડે ભાંય ખોદાઈને પોચી પડે છે એટલે તેમાં દાણા વાવે છે. પાડાને ગાડાંમાં ને કોસમાં પણ જોડે છે. ભેંસાને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું ખડું

જને છે. વગડાઉ ભેંસા બહુ જોરાવર હોય છે; કહે છે કે માર જખરી ભેંસા હોય તો એક વાઘને પણ પૂરી પડે.

પાઠ ૫. ગાળાગાળી.

સ્વભાવ રાજકુંવર શિક્ષા અણસમળુ સાર
દંડ સજા વડાઈ યાદ રાખવું

જેના સ્વભાવ નહારે તે ગાળાગાળી દે છે, અને જેના સ્વભાવ સારે તે સારા બોલ બોલે છે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાળો દીધી, તેથી રાજકુંવરે ગડતાં રડતાં જમને આપઆગળ ક્યાંદ કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સર્વેને પૂછ્યું કે જલાણા, છોકરાએ મારા કુંવરને ગાળો દીધી માટે એને શું કર્યું? ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી મૂકવો ઘટે; કોઈ કહે, એને બંદીખાને નાંખવો; કોઈ કહે, દંડ લેવો. એમ સૌ જુદી જુદી રીતે બોલ્યા. પછી રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે હું, રાજા છું; તને જોણે ગાળો દીધી તને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે; પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સારું, કેમકે સજા કરવી તે કરતાં માફ કરવામાં જડાઈ છે. તે ઉપરથી આપનું વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જે આ વેળા હું તને જવા દઉં છું, કેમજે તુ નાનો ને અણ-મમળુ છે, પણ યાદ રાખજે જે કોઈને ગાળ દીધામાં સાર નથી.

પાઠ ૬. ગાળાગાળીવિષે કવિતા.

ભાખતા જશ બાળકી તોલ

દાહરા.

ભુંડા ભુંડું ભાખતા
 ખોટી ગાળો ખાય,
 મોટા ઝમવા મૂરખના
 જગમાંથી જશ જાય.
 ભુંડું ભોલે જે ધણી,
 ગાળો દે ને ખાય,
 મૂરખ ઝમેને જાણવા,
 તે બહુ દુખિયો થાય.
 જે બાળક કે બાળકી
 ભોલે જેવો ભોલ,
 નક્રી થશે નર નારમાં
 તેનો તેવો તોલ.

૬૦ ૬૦ ૬૧

પાઠ ૭. દેશદેશનો આલ.

રીતભાત દેશ પહેરવેશ મારવાડી
 મુરવાળ ચોરણો ધૂમટો દક્ષિણી

અથા દેશની રીતભાત મળતા આવતા નથી. જુદા
 જુદા દેશના માણસ જુદા જુદા પહેરવેશ પહેરે છે.

આપણે પહેરવેશ જુદો. મારવાડીનો જુદો; દક્ષિણીનો
 જુદો; સાહેબલોકનો જુદો. આપણે અથા પાદ્રડીઆ

પહેરીએ છીએ, ને સાહેબલોક ટોપીઓ ધાલે છે. આપ-
ણામાં ઘોડીઓ પહેરવાનો ચાલ છે, અને ખીજા કેટલા-
કમાં સુરવાળ કે ચોરણા પહેરવાનો ચાલ છે. દક્ષિણીનાં
ઘેરાં ડાખીતરફથી લગડું પહેરે છે ને માથું ઉઘાડું રાખે છે.
આપણાં ઘેરાં જમણી તરફથી લગડું પહેરે છે, ને માથે
આઢે છે, ને કેટલાંક તો ધૂમટો તાણે છે. મારવાડીનાં
ઘેરાંના ધાધરા મોટા હોય છે. આપણા લોક દાઢી રાખતા
નથી, મુસલમાનો રાખે છે. આપણા લોક હાથે જ મે છે,
ને સાહેબલોક છરી કાંટે ખાય છે. બોલીમાંએ શેરૂ છે.
આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક બાકર
કહે છે, અને મુસલમાન રોટી કહે છે. મોનો ને રાસી-
નો ઘાટ જુદા જુદા હોય છે. હાથશીની ચામડી કાળી
હોય છે; આપણી ને ખીજા કેટલાકની ઘઉંના રંગજેવી
હોય છે; ને સાહેબલોકની ગોરી હોય છે.

પાઠ ૮. સંઘરો કરવાવિષે.

કુણ	સંઘાત	સકાળ	અચરજ
સંઘર	દુકાળ	પ્રધાન	ગંજીઓ
રેયત	કોઠાર	પોપડો	ચંદી

હેરાન

આણ

દુકાળના દહાડામાં એક ગજનનાં ઘોડાં ચંદીવિના જૂએ
મરવા લાગ્યાં, અને રેયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ
વાતનો કંઈ વિચાર પ્રધાનમાથે રાજ્ય કરતો હતો, તેવામાં
રાજ્યની નજરે કીડીઓ ઘણી જોવામાં આવી; ત્યારે પ્રધા-
નને પૂછ્યું કે આવા વરસમાં કેટલીએક જાતનાં જનાવર

જીએ મરી જાય છે, કે દુખનાં થઈ જાય છે, અને આ કીડીઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોરથી દોડે છે તેવાજ જોરથી આ વખતમાં પણ દોડતી દેખાય છે, તેનું શું કારણ હશે? પછી પ્રધાને કોઠારપાસે રાજાને લઈ જઈને પોપડો ઊભેડીને કીડીઓના દર દેખાડ્યું. તેમાં દાણા બરેલા હતા. તે જોઈને રાજા અચરજ પામ્યો, અને બોલ્યો કે, આ કીડીઓના જેટલું આપણામાં ડહાપણ નથી, નહિતો સકાળના વરસમાં ઘાસની ગંજીઓ અને દાણાની ખાણો કરી રાખી હોત, તો આપણી રૈયત અને આપણે આજ આટલા હેગન થાત નહિ.

દોહરો.

કીડી કણ સંગ્રહ કરે, જીવો જનાવર જાત,
વસે વળી સપે સદા, સર્વ મળી મંધાત.

પાઠ ૯. વડ.

વડવાઈ	અસલ	કાખર	આરામ
જાંચડો	ઘટા	ટેટા	ઈંભારત

વડનું ઝાડ ખીજા ઝાડ કરતાં મોટું થાય છે. એનું થડ જડું થાય છે, ને એનાં મોટાં મોટાં ડાળાંમાંથી દોરીઓ જેવા ફાંટા નીકળીને લટકે છે. એને વડવાઈ કહેછે. તે લાંખી વધીને ભોંયલગણુ જાય છે, ત્યારે તેનું મૂળ ખાત્રે છે, તે પછી જાણે જીવંત ઝાડ હોય તેમ વધે છે, ને તે એવી જાડી થાય છે જે ઘણે વરસે વડવાઈ કથી ને અસલ થડ કયું તે ઓળખતાં મહેનત પડે છે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જડાં, ને લાંબાં થાય છે. ઝમિનાં ડાળ ફેલાય છે, તેથી ઝમવી ઘટા થઈ રહેછે જે તડકી વેળા તેને છાંયે મળુસ, પશુ, પંખી, સર્વ આવીને બેસે છે, ને આરામ પામે છે. ઝમ જાડના રાતા બોર બોરવા ટેટા થાય છે. તેની માંહે ઝીણા ઝીણા દાણા થાય છે. કાગડા, કાખર, અને ખીજાં પંખી ઝમ ટેટા ખાય છે. વડનું ડાળું કાપીને રોપ્યું હોય તો તેમાંથી જાડ થાય. ઝમનાં લાકડાં ઇમારતના કામમાં આવતાં નથી.

પાઠ ૧૦. વીંછી.

ડંખ	વિખ	ચીપીઆ	ચાંદી
આંકડો	કપાએલું	ચૂસવું	મૂળેલું

ફેટલાઝમક વીંછી નાના હોયછે, ને રંગે પીળાશપર હોય છે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોયછે. તેઓને આઠ પગ, બે ચીપીઆ, ને ઝમક પૂછડી હોય છે. પૂછડીને છેડે ઝેરી ડંખ હોય છે. તેઓ પથરાતજે, કે ભીંતની ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકની જગામાં બરાઈ રહેછે. વીંછી ઉતાવળે દોડી રાકે છે, ને દોડતી વેળા પૂછડીને પીઠઉપર વાંકી વાળે છે. જે જીવડાને ખાય છે તેને પહેલાં પોતાના ચીપીઆવડે પકડી પૂછડીઝમ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાય છે. ખીજાંજોડે લડતી વેળા ઝમ ડંખ ઝમને બહુ કામના છે.

વીંછી લોકને ડંખે છે, તેથી કોઈવાર આખો દિવસ માણસને બહુ દુઃખ થાય છે. ઝમ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય ઝમ છે કે જેવો તે ડંખે કે તરત તે ડોકાણથી ઝેર ચૂરી ચૂરીને થુંકી નાંખવું. જો મોંમાં ચાંદી, કે કપાએલું,

કે મૂંઝેલું, કે ચામડી ઉખેલી હોય, તો ચૂસનારને ઇજા થાય છે; કેમ જે વિખ લોહીમાં મળે છે ત્યારે અવગુણ કરે છે. મોટા સાપનું ઝેર પણ અમ સંભાળીને ચૂસે તો શીકર નહિ.

૦૦ ૦

પાઠ ૧૧. છોડીઆને ભણાવવાવિષે.

વિલાયત   અખરદાર   સુખી

નાની નાની છોડીઆ નિશાળમાં ભણે તેમાં સાફ છે. તમારે એક નાનીસરખી બેન છે? હા, એક છે. એ મને બહુ વહાલી છે. મારી જોડે કેવી રમે છે ને હસે છે! જરાએ રોતી કે ફજાઆ કરતી નથી. મહેતાણ, મારી જોડે એને નિશાળે તેડી લાવું? હા, એને તો રોજ તેડી લાવીએ. તમારી માને કહેજો કે એને એક ચોપડી અપાવે. નિશાળે ન આવે તો સમજાવીને તેડી લાવજો. જે છોકરાં-પાસે ચોપડીઆ ન હોય ને ભણે નહિ તેમને ઢોરજેવાં જાણ્યાં. જે છોકરૂં ભણે નહિ તે મૂર્ખ રહે, ને મોટપણે ધણું દુઃખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા અખરદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીઆ બેઠને ભણાવવાનો ચાલ છે. ત્યાંની બાઈડીઆ છોકરાંને બહુ ભણાવે છે. જે દેશમાં બાઈડી ને બાઈડા બેઠ ભણતાં નથી ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. જે છોડી નિશાળે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. જે છોડી ન ભણે તેને ગાંડી કહેવી.

પાઠ ૧૨. પોપટ.

અવાજ પાંજરું પાળતું અર્થ

કેટલાંએક પંખીને માણસના જેવું થાકું બાલતાં શીખવીએ
તો આવડે. પોપટ તો તમે દોડા હરો. એને પણ બાલતાં
આવડે. એને બે પાંખો, એક રાતી ચાંચ, ને બે પગ હોય
છે. પીછાંની એક પૂછડી હોય છે. પોપટનો રંગ લીલો
હોયછે. ઝાડ કે બીજે ડોકાણે એ માળો બાંધી રહે છે.
તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવરાવે છે. બચ્ચાં મોઠાં
થાય છે, ને ઊડતાં આવડે છે, ત્યારે માખાપથી જુદાં પડે
છે. તે ઇંડાં મૂકવાનાં થાય, ત્યારે નવાં માળો બાંધે છે.
એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાય છે. એને પાણીને મહેનત
લઈ બણાવીએ તો આપણાજેવું થાકું બાલતાં શીખે. એમોટે
કેટલાંએક માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળે છે, ને પોતાની

મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શીખવે છે. પોપટ બોલતા શીખે છે ખરે, પણ જે બોલે છે તેનો જરાય અથ સમજતા નથી. છોકરાં જે કાંઈ બણે કે વાંચે તેનો અર્થ જો પ્રેમજે નહિ, તો લોક કહેછે જે આ તો પોપટ જેવા છે, એને કાંઈ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩. પોપટવિષે કવિતા.

અનોલ કાંઠલો *નમણ મનુષ્ય અથાગ
પ્રીત મૂણતાં ધાક અંગ

દોહડા.

પોપટ એકા પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
મૂણતાં મનમાં સર્વને
હિપજે હગખ આતાવ.
કોટે કાળો કાંઠલો
નમણુ ગતું નાક ;
અગે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
હિપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

૩૦ ૬૦ ૩૧૦

*નમણું એટલે નમેલું.

પાઠ ૧૪. પોપટનાં બે બચ્ચાંની વાત.

વચન   માન   આવકાર   દોંગાઈ
અસર   નવાઈ   નીવડવું

એક વાઘરી માળામાંથી પોપટનાં બે બચ્ચાં લેઈ ગયો તેમાંનું એક બચ્ચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું ને ખીજું નઠારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાળાગાળી થતી નહોતી; કોઈ ભુંડું બાલે નહિ; કોઈ આવે જાય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલો પોપટ એ સર્વે શીખ્યો. પણ પેલા નઠારા માણસના ઘરમાં તો રાજ ભારાભારી, ગાળાગાળી, લુચ્ચાઈ, ને દોંગાઈ થાય તે સઘળું તે પોપટ શીખ્યો. તે ગામનો રાજ એક દહડો ત્યાંથી જતો હતો, તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડી ગાળો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજને માઠું તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહિ. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજને જોઈને પેલો પોપટ આવકાર દઈને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજને નવાઈ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજને માલુમ પડ્યું કે એ બેઉ પોપટ એકજ માળાપનાં બચ્ચાં છે. પણ એક નઠારી સોખતમાં રહ્યું, તેથી નઠારે નીકળ્યું, ને ખીજું સારી સોખતમાં રહ્યું, તેથી સાહે નીવડ્યું. આ શીખામણુ કદી ભૂલવી નહિ કે “સોખત તેવી અસર.”

પાઠ ૧૫. કણ્ણી ને ધન.

૦૦ તન અંતકાળ પૂંજી લાલચ.

એક કણ્ણીને ત્રણ છોકરા હતા. તે એતીનું કામ તન દહને કરે નહિ એવા હતા. પેલા કણ્ણી મરવા પડ્યો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પૂછ્યું, બાપા, તમારી પૂંજી કે ધન જે કંઈ હોય તે હવે અમને કહે તો સારું, કેમજે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. બાપે વિચાર્યું જે આ છોકરા આજસુ છે, માટે એ તન દહને મહેનત કરે તો એમને પૈસા મળે. પછી પેલે ડોસે છોકરાને કહ્યું, ભાઈ, માંહે સર્વે ધન આપણા એતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા જે એતરમાં ધન દોટેલું હશે. તે ઉપરથી ડોસા મરી ગયાંકે તેમણે તે દોટેલું ધન નીકળવાની લાલચથી આપું એતર થીંડું ખોદી જોયું, તોએ ધન તો કંઈ નીકળ્યું નહિ. પણ એ ભોય સારી ખોદાઈતેથી તેમાં દાણા વાળ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નીપજ થઈ કે છોકરાને તેનો ધણો પૈસા થયો. આ ઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા જે બાપે કહ્યું તે ખરું, કેમકે ખરેખરું ધન જોઈએ તો આ એતરમાંજ છે, ને મહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

પાઠ ૧૬. તમને કોણે પેદા કર્યાં.

કૃપાળુ પેદા કરવું બનાવ્યું

તમને બધા છોકરાને, ને પશુપંખીને કોણે પેદા કર્યાં ?

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ, ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું ? આપવાનું અને જોલવાનું મોઢું કોણે બનાવ્યું ? જાલવાના હાથ, ચાલવાના પગ, અને ખરું ખોટું સમજવાનું મન, એ સૌ ક્યાંથી યહું ? એ સઘળું આપણને કોણે આપ્યું ? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જીવો છો, તે બધું તેણે જ પેદા કર્યું છે. તેણે તમને કયો, અને તમારાં સગાંવહાલાંને પણ તેણે જ કયો. તમે ભલાં થાઓ, અને ભલી રીતે ચાલો માટે જ તેણે તમને પેદા કર્યો છે. તમે જે એમ નહિ કરો તો તે તમારા ઉપર કોપશે. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જીવે છે. તમે જીવું બોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાણવું છે જ, પણ રાતમાં એ તમારી રાખવાળી કરે છે. એવા તે આપણા સૌ ઉપર કૃપાળુ છે. એને આપણી શીકર છે તેટલી કોઈને નથી.

પાઠ ૧૭. ગામ ને શહેર.

છોખંધ જથો હારખંધ જનાવર જવલે
કોટ અડચણ સહજ દરવાજા

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો આસની ને જનાવરની ખીક લાગે. વળી દીવો દેવતા જોઈએ તો સહજ ન મળે; બોલે ચાલે કોની સાથે ? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ઘર બાંધીને રહે છે.

ઘણાંક ઘર એક જથે હોય તો તે ડાંગર કે શેરી કહેવાય. ગામડામાં તો થોડાં ઘર અને ફળીઆં હોય, પણ ગામ કે કરખામાં તો ઘણાં ઘર ને ફળીઆં હોય છે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છોખંધ ને હારખંધ ઘર હોય, અને સારાં સારાં ચોટાં હોય, તેનું નામ શહેર.

ગામડાનાં ઘર ઝુપડાંજેવાં હોય છે, પણ રાહરનાં ઘર સારાં
મોટાં બાંધેલાં હોય છે. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માળ જવલે
હોય, પણ રાહરનાં ઘરને તો ઘણા માળ હોય છે. વળી તેમાં
બારીઓ ને જાળીઓ મૂકેલી હોય છે. રાહરમાં ઘણાં હાટ હોય
છે, ત્યાં જે જોઈએ તે મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને ફરતી વાડ
હોય છે, ને માંહે પેસવાના ઝાંપો હોય છે, તેમ કેટલાંક રાહરને
કોટ હોય છે, ને તેમાં પેસનીકળ કરવાના દરવાજા હોય છે.

પાઠ ૧૮. ઇંદીઓ.

આકાર ધબ્બાકો માલૂમ પડવું ઇંદીઓ

જીઓ, આ કેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે ? રંગ
તો પીળો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે રંગ
પીળો છે ને આકાર ગોળ છે ? આંખે જોયું તેથી. એનો વાસ
કેવો આવે છે ? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ છે ?
નાકથી સુંઘી જોયું તેથી. વાર, આપણે એની ઉપર હાથ
ફેરવી જોઈએ તો કેવી લાગે છે ? જરા કઠણ ને લીસી લાગે છે.
એનો સ્વાદ કેમ માલૂમ પડે ? જીભવડે ચાખી જોઈએ ત્યારે.
ચાખી જીઓની. વાહ ! બહુ મઝાની છે. મન થાય છે કે
જાણે બધી ખાઈ જાઉં. અરે, કેમ કેરી નાંખી દીધી ? નાંખી
નથી દીધી, એ તો પડી ગઈ. કંઈ શીકર નહિ, પણ ધબ્બાકો
થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હરો. સાચી સંભળાયો વાર ? કાને.

સમજો ત્યારે : પાંચ ઇંદીઓ છે, આંખ, નાક, ચામડી,
જીભ, ને કાન. આંખે જોઈએ, નાકે સુંઘીએ, હાથે વતી ટાહું,
ઊનું, લીસું એવું એવું જાણીએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને
સાંભળીએ.

પાઠ ૧૯. આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.

કોહાણ રળીઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એઠવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં ને વાડામાં બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખે છે. તેમનાં ઘરઆગળ જઈએ તો પગ ખરાબ થાય, ને બહુ ગંધ આવે છે. એ તો બહુ નહાઈ. બાજી-પાણી, એઠવાડ, ને એવું એવું કંઈ બારણા આગળ પડ્યું હોય, નહાઈ પાણી ભરાઈ રહે, ને ગંધ ઘણી જીડે, તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆગળ પાણી એકઠું થઈ ભગઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના કોહાણથી ઘણી માખી ને જીવજંતુ નીપજે છે, ને તે આપણને દુઃખ દે છે. મચ્છરો આપણને કરડી કરડીને જાણે શીઆમણુ દે છે જે ગંધવેડા કાઢી નાંખે ને ચોખ્ખું રાખે. આંગણું, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધા કચરો એક ખાડામાં નાંખવો કે વેગળે લઈ જવો. ઘણા લોક ખાપડા ચોખ્ખાઈના ગુણ જાણતા નથી; જે જાણે છે તેમને ખીજને સમજવવું ઘટે છે. ગુલાબ, મોગરા, ચંબેલી, કરેણા, ગોટા, એવાં ફૂલના છોડ બહુ સારા દેખાય છે, માટે વોડા કે આંગણામાં છૂટ હોય, ત્યાં રાખ્યાં હોય તો બહુ રળીઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦. ચોખ્ખાઈવિષે કવિતા.

ચીર	મધપૂડો	રચે	માપ
ખાપ	વાન	સજ્જન	

દાહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,
ચોખ્ખાં પહેરો ચીર ;

ચોખ્ખાં ધર ને યોક પણ,
 ચોખ્ખે સુખી રહીર. ૧
 મધપૂડા રૂડા રરે
 માખી રાખી માન;
 ડાઘાડુધી ન દેખીએ,
 ખરેખરી *શુધ આપ. ૨
 ચોખ્ખે †ચિત રાજ રહે,
 વળે રાસીરનું વાદ;
 ચોખ્ખે સજ્જન ચાર માં
 મળે મનુષ્યને મન. ૩

૩૦ ૬૦ ૩૧૦

પાઠ ૨૧. ઘોડો.

સુંવાળા	નક્કર	મંજલ	ખોંખારે છે
નાળ	ખરાડે છે	નિર્દય	ફલંગો

ઘોડો સીમમાં ગાયો ભેગો ચરે છે. તે શું ખાય છે? ઘોડો
 ગાયના જોવા છે, નહિ? ઘોડો ગાયના જોવા તો ખરો, પણ બહુ
 નહિ. ગાયની પેઠે તેને ચાર પગ, લાંબી પૂછડી, ને આંખે ડીલ
 વાળ છે. પણ તેના વાળ ત્રીણા ને સુંવાળા છે. તેના પૂછડાના
 વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પૂછડાને છેડેજ હોય છે.
 ગાયને શીંગડાં હોય છે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને
 ગાયનું બાલવું જુદું છે. ઘોડો ખોંખારે છે ને ગાય ખરાડે છે.
 ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નક્કર અને કઠણ હોય છે.
 ઘોડાને કાંકરા અને પથરામાં ચાલવું પડે છે, ત્યાં વાગે નહિ, માટે

પગે નાળ જોડે છે. માણસો પોતાની પીઠપર લઈને તે ધણીક ગાઉની મંજલ કરે છે, મોટી તોટી ફલગો મારે છે, ને બાજેએ વહે છે. કોઈ કોઈ દેશમાં એને હજીમાં ને ગાડાંમાં જોડે છે. તેને સાઈ અવરાવીએ ને ચઢી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનાને બહુ આહે છે. નહારાં માણસ ને નિર્દય છોકરાં હોય, તેજ મોડાને દુઃખ દે છે.

પાઠ ૨૨. આમલીનું ઝાડ.

કાતરા   સંગીન   ચીકણું   ચોખંડા
વટેમાર્ગ   કચુકા   ચિચોડા   ફોરું

આમલીનું ઝાડ મોટું થાય છે. એનાં પાંદડાં ત્રીણાં હોય છે. આમલીના લાંબા લાંબા રીંગો જેવા કાતરા થાય છે, તેમની માંહે રાતાં ચોખંડાં ખી હોય છે, તેમને કચુકા કે ચિચોડા કહે છે. આમલીનો સ્વાદ ઘણો ખાટો હોય છે, તેથી જે ખાધાની જાણ સમાં ખટારા જોઈએ તેમાં એ નાંખે છે. એ ઝાડ વીસ વીસ પચીસ પચીસ હાથ ઊંચાં હોય છે. એ ઝાડને મોટે થતાં ધણાં વરસ લાગે છે, મોટે એનું લોકડું સંગીન તથા ચીકણું થાય છે. એ ઝાડની ઘટ્ટા સારી હોય છે. આમાસામાં વરસાદ વરસે છે, ત્યારે વટેમાર્ગ એની તળે આવીને ઊભા રહે છે, તેથી વરસાદનું એકે ફોરું તેમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી ખારેમાસ મળતી નથી, અને તેનો ખપ તો રાજ ખરે, મોટે તેને ભાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખે છે, ને પછી તેને મીઠું દહિતના ગોળા કરી રાખી મુકે છે.

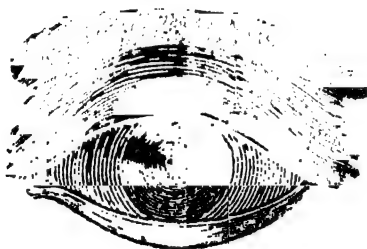
પાઠ ૨૩. આમલીવિષે કવિતા.

અકલ	નેક	તસુ	નવ	મોજ
ધણેરી	મહાલે	માતા	તાત	શાણા
	વિશ્વ	વિખ્યાત		

છપો.

મા દોંકરીનું નામ, અકલથી જાણ્યું એકે ;
 ધર ધર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેકે ;
 મા તો હામની હામ, તસુ એકે નવ ચાલે ;
 દોંકરી ગામે ગામ, મોજ ધણેરી મહાલે ;
 વળી તે દોંકરીનો દોંકરો, માતા કેરો તાત છે ;
 સામજ કહે શાણા સમજજો, વિશ્વવિષે વિખ્યાત છે.

પાઠ ૨૪. આંખ.

* ચાટલું	ભર	† જાળી
રતાંધળો	ખાળવું	સારે છે
પોપચું	રજ	પાંપણ

આંખ છે તો નાનીસરખી, પણ એવો મોટી મોટી જણસો

* ચાટલું એટલે આરશી.

† મી.

જાળ.

દેખાય છે. નાના ચાટલામાં જેમ આખો આકાર પડી રહેછે, તેમજ એમાં પડે છે. એવો ખરેખરો આકાર ને રંગજણાય છે.

આંખ મોંપર નાનાસરખા ગોખલામાં રાખી છે. એ ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાય છે. આંખની ઉપર કમાનના જેવી ભમર હોય છે, તે છાજલીનું કામ સારે છે. પોપચું આંખનાં આરણાંનું કામ કરે છે. પોપચાને લીધે કીણી રજ કે ઘણું અજવાળું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઈ જીવડું ઊડતું ઊડતું આંખમ જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળે છે.

જે એક આંખે આંધળો હોય, તેને કાણો કહે છે. એ આંખે જેને જાણતું નથી, તેને આંધળો કહે છે. દહોડે દેખાતું હોય, પણ રાતે જેને દેખાતું નથી, તેને રતાંધળો કહે છે. એના ઉપર દયા રાખવી, ને આપણી આંખો સાજી છે, માટે પર-મશ્વરનો પાડ માનવો.

પાઠ ૨૫. મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ.

કપાસ	બળતણ	લટકતાં
કહેવત	ભાખરી	કુંભાર
ઘાટ	કાંતવ	વણવું

મહેનત કરીએ તોજ ખાવાપીવાનું ને આઠવાપહેરવાનું મળે. ધાન્ય ભોંયમાંથી થાય છે. પણ એડીને વાવે નહિ, તો કંઈએ પાકે નહિ, અને પાકે નહિ ત્યારે ખાઈએ શું? માટે મહેનત કરીએ તોજ ખાવા મળે.

રાંધવાને કાજે બળતણ જીંદગીને તૈયાર છે, પણ ઝાડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણો કંઈ ઘેડેલાં તૈયાર ભોંયમાં દોટેલાં નથી, માઠી ખાદી માઠીને કંઈ —, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણ થાય.

ઝાઢવાપહેરવાને લગડાં જોઈએ, તો તે પણ ઝોડે તૈયાર બઠ-
કતાં નથી. એ તો જ્યારે એતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી તેને
કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે.

એ બધું સુખને માટે તો ખરું, પણ મહેનત કરીએ નહિ તો
એમાંનું કશુંએ મળે નહિ. કહેવત છે કે “આકરીવિના
ભાખરી નહિ.”

પાઠ ૨૬. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૧.

ધરતી

પાક

દોહરો.

પીવા ખાવા પેહેરવા
અને ઝાઢવા અંગ,
મળે મહેનતમાથક,
રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
થાકે થાકે થાય, !
ખાંતે જો ઝોડે નહિ,
ખાવાનું શું આવે ?
આપણને સૌ ઈશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય,
પણ બળતણ વાસણવિના
શી રીતે રધાય ?

પાઠ ૨૭. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૨.

હાલ વખત શણગાર પરધેર સરસ કાં

દેહરે.

તે તો તું તૈયાર કર
 કાં કરી આપે કોય ?
 તારે તારા અર્થનું
 હાલ વખત તે હોય.
 નથી લટકતાં લગડાં
 તે ઝાડે તૈયાર ;
 વાવી કાંતે જો વણે,
 થાય સરસ શણગાર.
 મોટે મહેનત જો કરે,
 ધેર રહી પરધેર,
 આકર્ષી કરતાં ભાખરી
 પામે રૂડી પેર.

કૃ ૦ ૬૦ ૩૧૦

પાઠ ૨૮. દાન.

આપદા પરોપકાર આશિષ સૂમ
 આંતરડી પ્રણય વાવરવું કૃપણ

રાખ્યા હોય, તો તેમાંથી ગંધ

ઊંડે છે, પણ બોંયપર પાતળું પાતળું લીપ્યું હોય, તો કામ આવે. એજ રીતે જે માણસ ધન સંઘરી રાખે છે, ને મુઠ્ઠે વાવરતો નથી, તેને લોક સ્ત્રમ એટલે કૃપણ કહે છે. પરમેશ્વર પણ તેના પર નારાજ રહે છે. પણ તેજ ધન ગળપ્રમાણે જો પરી-પકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસા લેખે પડે છે. ગરીબગરબાંની આંતરડી આશિષ દે છે, ને તેથી પરમેશ્વર રાજ થાય છે. વળી તેને દુનિયામાં જરા મળે છે.

જે એતરમાં કંઈ વાવેલું હોય છે, તેમાંજ ખીજું કંઈ વાવીએ તો ફાડટ જાય છે, તેમ જે કોઈ સુખી છે, ને જેને કરી આપદા નથી, તેને કશું આપીએ તો નુકાસું જાય છે. પણ જે ગરીબ, કંગાલ, જીએ મરતાં માણસ હોય, અને જેના હાથપગ અટ-ક્યાથી મહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપતું એ ઘણું સારું કામ છે.

પાઠ ૨૯. સાચું --- ભાગ ૧.

દેશાઈ	દાખલા	ગમ્યો
ઊઠ્યાં	ચપ્પુ	રૂપિઆ

આપુભાઈ કરીને કોઈ દેશાઈ હતો, તેને એ છે આં હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલ્લુ ને ખીજું નામ લખી. લલ્લુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ છોકરાંની માનું નામ મણીઆ હતું. આપુભાઈ ને મણીઆ એ બન્નાં માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને છોકરાં પણ સારાં ઊઠ્યાં. કોઈ દહોડો લડે નહિ, ગાળો ન દે, જૂઠું ન બોલે, ને એક એકના ઉપર ઘણું હેત રાખે. એના હું તમને એક એ દાખલા આપું. એક દહોડો દેશાઈએ લેખણ ધડવાનો સારો ચપ્પુ આણ્યો; તે ઘરમાં સૌએ બહુ વાડું

તે બહુ

ગમ્યો. ખીજે દહાડે સવારમાં લલ્લુ વહેણા ઊઠ્યો, ને પેલા ચખ્ખુ લલ્લને રમવા મંડ્યો. જો દેખે તે કાપે. એવામાં દેશાઈની ત્રીસ રૂપિયાની મોટી પાઘડી દીઠી, તેને પણ મોટા કાપ ચૂક્યો. સવારે રમવાનો વખત પૂરો થયો, ત્યારે લલ્લુ ને લખી નિરાળે ગયાં. પેલી પાઘડી ફાટ્યાની વાત કોઈએ જાણી નહિ.

પાઠ ૩૦. સાચ. — ભાગ ૨.

સાચાખોલું   ગભરાવું   ધીરજ

અપોરે જમીને દેશાઈ બહુ જવા નીકળ્યા, ત્યારે જોવા પાઘડી લલ્લને માથે ધાલવા રૂઝા કે પેલા કાપ નજરે પડ્યો. તેવાંજ ધરનાં સૌ માણસને બોલાવીને પૂછ્યું, આ પાઘડી કોણે ફાડી? સૌએ કહ્યું, અમે કોઈ કાંઈ જાણતાં નથી. એવામાં લલ્લુ નિરાળેથી આવ્યો. એણે ધરનાં સૌ ભેગાં ચમ્પેલાં જોઈ પૂછ્યું, બાપા, આ શું છે? બાપે કહ્યું, જોની, આ મારી મોટી પાઘડી કોઈએ કાપી નાંખી છે. એ સાંભળીને પેલા છોકરો પહેલાં તો જરા ગભરાયો ખરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જૂઠું નહિ બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે? દેશાઈ જરા-એ ખીજ્યા નહિ, પણ સામે છોકરાને છાતીએ ચાંપીને કહ્યું, કંઈ શીકર નહિ. કદી એવી સૌ પાઘડીએ ફાટે તો એ શું થઈ ગયું? પણ તું જૂઠું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજી થયો. તું જો જૂઠું બોલ્યો હોત, તો મને તારે મોં ન ગમત. સાચાખોલું છોકરું સૌને વહાલું લાગે. લલ્લુ, આજ પછી વાંક કરવો નહિ, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું બોલીને ઝઠ માની દેવો.

પાઠ ૩૧. સાચવિષે કવિતા.

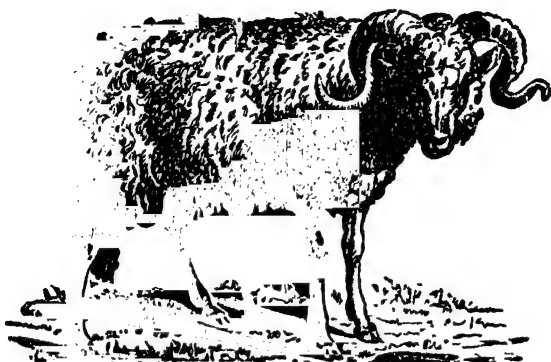
સંકટ   પરલોક | રાજ   શુભ
             *કોડ   હોડી   સિંધુ

દાહરા.

સહીએ સંકટ સર્વ પણ
 કહીએ સાચી પાત;
 લઈએ સુખ પરલોકમાં,
 રહીએ સુખ દિનરાત.   ૧
 સાચું તે શુભ છે સદા,
 જૂઠું દુખ દેખાય;
 કોડ ઉપાય કરી જુએ,
 સાચેથી સુખ થાય.   ૨
 સાચે કામ સદા સદા,
 જૂઠું નફી ન થાય;
 કાગળની હોડી કરે,
 તથો ન સિંધુ તરાય.   ૩

ક૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૩૨. ઘેટાં.

કાતરડું   ધાખળીઓ   કામળો   ભરવાડ

જુઓ આ કામળો, એ શેતા થાય છે? તમને ખબર તો હશે. નહિતો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે ઘીમાં હશે. એ કાંઈક બદરાનાં જવાં હોય છે, ને એનાં શીંગડાં વળેલાં હોય છે. ઘેટીને શીંગડાં ન હોય, ને કેટલાંએક ઘેટાંને પણ નથી હોતાં. એને આખે ડીલ નિમાળા ઘણા હોય છે, તેને ઊન કહે છે. આપણા દેશમાં તો એ ઊન વાળજેવું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ, ને ધાખળીઓ થાય છે, પણ જ્યાં ઠાઠ બહુ પડે છે, ત્યાંનાં ઘેટાંનું ઊન ઘણું જ ત્રીણું ને સાંઈ થાય છે. એનાં લગડાં ઘણાં જ સારાં બને છે. ઊનને લીધે તમને ઠાઠ નથી વાતી. વાહ! શી પર-મેધરની દયા! ખરે, નહિતો, એ બિચારાં ઠાંડ મરી જાત! ઊનાળામાં બહુ તાપ પડે છે, તેવારે ભરવાડ ઊન કાતરી લે છે. એથી એ કામ થાય છે; ભરવાડને એ ઊનના પેસા ઊપજે છે, ને ઘેટાંને સુખ થાય છે. એ સિવાય એનું આમકું ને દૂધ કામમાં આવે છે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઈને દુઃખ દેનાં નથી.

પાઠ ૩૩. લીમડો.

અરવું   લીંબોળીઓ   રોગ   પેઠી

લીમડાનું ઝાડ રણિયામણું દેખાય છે. એનાં પાંદડાં પોપ-
ડીઆ રંગનાં થાય છે, ને આમલીનાં પાંદડાંથી મોટાં હોય
છે. લીમડાના ઝાડને ઊગતાં ઘણાં વરસ લાગે છે. એ
ઝાડમાંથી યુંદર ઝરીને નીકળે છે. લીમડાને રાયણુના નેવી
લીંબોળીઓ આવે છે, તે પાકે ત્યારે ગળી લાગે છે. પણ
એનાં પાંદડાં તો કડવાં વિપ્પજેલાં હોય છે. કેટલાક રોગમાં
લીમડાનાં પાંદડાં એસડને ડેકાણે કામ આવે છે. લીમડાનાં
ઝાડ વીસ વીસ હાથ ઊંચાં હોય છે. એનું લાકડું
ઈમારત બાંધવામાં કેટલેક ડેકાણે કામમાં આવે છે. એનાં
પાટીઆંની પેટીઓ થાય છે, ને બીજા કામમાં પણ આવે છે.
કેટલાંક લીમડાનાં ઝાડ મીઠાં પણ થાય છે, તેનાં પાંદડાં
કઢીમાં નાંખે છે તો તે બહુ સ્વાદુ થાય છે.

પાઠ ૩૪. ધાન્ય.

ડુંડું   પૈસાદાર   કુશસતું   બાજરીઉં
ઉંબી   કડબ   પૂળા

વરસાદથી ધાન્ય પાકે છે. તેમાં કેટલાંક તો વરસાદમાં
એકજ વાર વવાય છે. બાજરી આમાં એસતાં વવાય
છે, ને દીવાળી પહેલાં તૈયાર થાય છે. જરૂર પણ તેવામાંજ
થાય છે, પણ જરા મોડી પાકે છે. પણ ઘઉં તો શિયાળો
એસે ત્યારેજ વવાય ને ઊનાળો એસતે કપાઈ રહે.

આ ત્રણે અનાજ બાંધામાં આવે છે. કોઈ બાજરી
ને કોઈ જરૂર આવે છે. પણ મોટા પેટાં લોકો તે ઘઉં
આવે છે.

જર બાજરીના સાંઠા લાંબા હોય છે, તેને કડબ કહે છે. તેના પૂજા બાંધે છે. તે પૂજા ઘેર આવે છે.

જેમાં જર બાજરી થાય છે, તેને કુંડ કે કણસણું કહે છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીઢિં, ન જેમાં ઘઉં થાય તે ઢિંખી કહેવાય છે.

કણસલાને મસજે ત્યારે તેમાંથી દાણા નીકળે. તે દાણાને ઘંટીમાં દળીને લોટ કરે, ત્યારે તેના રોટલો થાય, તે રોટલો આપણે ખાઈએ.

પાઠ. ઉપ પ્રાન્યવિષે કવિતા.

તલસરા	શીંગ	કઠોળ	પોપટા
રોરડી	જવ	ડાંગર	

દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
 જર કણસલે ક્રીય,
 ઢિંખીમાં તે ઊપજે,
 ઘઉં ડાંગર જવ હોય. ૧
 તલના તે તો તલસરા,
 શીંગે સર્વ કઠોળ,
 થાય ચણાના પોપટા.
 રોરડી રાકર ગોળ. ૨
 આમાસાના ચારમાં
 થાય બાજરી જર,
 શિયાળામાં ઘઉં ચણા
 તે સર્વ તૈયાર. ૩

પાઠ ૩૬. ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા   નાળાં   મરડીઆ   પહાડ

ધરતીઉપર શું શું હોય છે? બહુ જ હોય છે; એક તો નદી હોય, તેમાં નહાઈને ડીલ સાફ કરે છે; લગડાં ધોઈને તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખે છે; પાણી પીને તરસ મટાડે છે. પાણીવગર માણસને જરા પણ આંધે નહિ, માટે પરમેશ્વરે ઘણું ડેકાણું પાણી ભરી રાખ્યું છે. કૂવા, તળાવ, નદીઓ, એ રીતે પાણી પીવાનું હોય છે. નદીઓને કાંઠે એતર હોય, તેને તેમાંથી પાણી પાય છે. એવગર નદીઓ બહુ અપમાં આવે છે. ધરતીઉપર પહાડ હોય છે; તેની ભોંય એડાતી નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ધર આંધવાના કામમાં, તથા બાળવાના કામમાં આવે છે. વળી ધરતીઉપર ઘાસ થાય તે દોરના ખાવામાં આવે છે. વળી પહાડઉપર રાજ્ય મોટા કિલ્લા બાંધે છે, તેથી ખીજા કોઈથી એકાએક તે લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાળાં હોય તેમાંથી મરડીઆ કાંકરા નીકળે છે, તેના ચુનો થાય છે. તે ધર આંધવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૩૭. ધરતી.—ભાગ ૨.

રાત   અનેક   પદાર્થ   હીરા

માણેક   જામફળ   જાંબુ

ધરતીઉપર વન છે, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઊગે છે. તેનાં લાકડાં ધર આંધવાના કામમાં આવે છે. સરખી ભોંય હોય, તેઉપર એતર થાય, તેમાં દાણા પાકે. કપાસ પાકે છે, તેના લગડાં વણાય છે. ધાતુની ખાણો હોય, તેમાંથી વાસણું કરવાની ધાતુ નીકળે છે. તેની તપેલી, લોટા,

લોટીઆ, ખીલા, પાળીઆ, એ બધું થાય છે. ભોંયમાં હીરા માણિકની પણ ખાણો હોય છે. ભોંયમાંથી માટી નીકળે છે, તેની ઘંટો, નળીઆં, તે કચરાનાં વાસણ થાય છે. એવગર માટીનું ખીજું પણ ધાતું થાય છે. આપણે જમકુંડ, કેળાં, લીંચુ, જંચુ આદિએ છીએ તે પણ વાડીઆમાં થાય છે. ત્યારે હવે કહેા, નદી, નાળાં, ડુંગર, ખેતર, વાડી, રાત, ખાણ, એ બધાં કેને કાલે કર્યો છે? માણસને કાલે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો જોઈએ ને આપણા સુખને માટે જગતમાં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યા છે.

પાઠ ૩૮. માખાપની સેવા.

સેવા, જંપવું દાઝ
માખાપની નેમના ઉપર હેત રાખવું. જુઓ

તે તમારા ઉપર કેટલું હેત રાખે છે ! તમારે જન્મ થયો, ત્યારથી આજલગણુ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુઃખ પડ્યું છે. તમે નાનાં બાળક હતાં, ત્યારે તમને બોલતાં કે હીંડતાં નહોતું આવડતું; તમારાથી કશું નીપજે નહિ, આખો દહોડો ખા ખા કરતાં, ને રોઈ રોઈને ઝિઝિલાં તેમને પજવતાં જે તે જંપીને બેસવા પામતાં નહિ.

સંસારમાં આપણાપર માઆપ જેવું ખીજું કયું સગું હેત વહાલ રાખે ? તમારે સુખે સુખીઉં, ને તમારે દુઃખે દુઃખીઉં, માઆપવિના ખીજું કોણ છે ?

તમે માંદાં પડો છો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના થતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કોને આવે છે ?

માઆપ કહે તે માથે ચડાવવું, ને તેમના કલ્યાણમાં રહેવું. તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના માંઆગળ કરવું, ને તે ન હોય ત્યારે પણ તેવુંજ કરવું

પાઠ ૩૯.

માઆપના ગુણવિષે કવિતા.

અવસર	અમાપ	બરદાશ	દાસ
ટગમગ	ઘડી	ઉમર	

દાહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહિ,

આઈ ન રાકતો આજ;

હી ન રાકતો આપથી

લેરા હતી નહિ ઝાજ

એ અવસર આણી દયા
 બાળકને માખાપ
 સુખ આપે દુઃખ વેઠીને,
 એ ઉપકાર અમાપ.   ૨
 કોય કરે એવે સમે,
 એ ઘડીએ બરદાશ;
 આખી ઉંમર થઈ રહે,
 તે નરનો નર દાસ.   ૩

ક૦ ૬' ૩૦

પાઠ ૪૦. આવળ.

શ્રુજ   કૃમતું   પરડા   નાઈડી   આરા
 પુઠીઆં   તૂરાશ   કુંડ   ઉતરડતું   આળાં

આવળનાં ઝાડ ઘણાંખરાં કાળા ભોંયમાં નાપજે છે. એની શૂળો લાંબી હોય છે. તે કોઈના પગમાં વાગે છે તે ઘણી જીડી પેશી જાય છે. એનાં ફૂલ પીળાં ફૂલતાંજેવાં થાય છે, ને પછી શીંગો થાય છે, તેને પરડા કહે છે. તેનું ગામડાંમાં ગરીબ લોક અથાણું કરે છે, ને દોરને પણ ખવરાવે છે. આવળનાં પાંદડાં આમલીનાં પાંદડાંથી ત્રીણાં હોય છે. એ ઘણાં જિઆં થતાં નથી, ને એનો છાંયડો પણ પૂરો મળે નહિ. આવળનું લાકડું મજબૂત હોય છે, તેથી ગાડાં બનાવવાના કામમાં ઘણું આવે છે. પેડાંની નાઈડી, આરા, પુઠીઆં, એ સૌ આવળના લાકડાનાં થાય છે. દાતણ આવળની સોટીએનાં થાય છે. એ ઝાડની છાલમાં તૂરાશ રહેલી છે, તેથી કુંડમાં એનું પાણી ભરીને તેમાં દોરનાં ઉતરડી કાઢેલાં આળાં ચામડાં સાફ થવાને નાંખે છે. આવળના થડમાંથી ગંધાળાં, તેમાં ચીકાશ બહુ હોય છે.

પાઠ ૪૧. શેખસલ્લી.

• • દુરંગ બહોળા ધૂણાવડું માલિક
શેખસલ્લી ઘાડવો વેપાર

એક જણે ચોટામાંથી ધીના ઘાડવો વેચાતો લીધો, ને ચાર આના આપવા કરીને એક શેખસલ્લી કરીને મળૂર હશે તેને માથે તે ચડાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શેખસલ્લીના મનમાં દુરંગ ઊઠવા માંડ્યા જે, મળૂરીના ચાર આના આવશે, તેની એક કુકડી લઈશિ, અને તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વેચીને એક બકરી લઈશિ ; તેનાં બચ્ચાં કચ્ચાં વધશે, તે બધાં વેચીને એક ગાય લઈશિ, તે સાંજસવાર મળીને આઠ શેર દૂધ તો દેશે, તેને રોજ વેચી વેચીને સારીપેઠે પૈસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાછરડાં બહોળાં થશે, તે વેચીને ઘણા રૂપિયા ઊપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ઘણા રૂપિયા કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઈ વેળા તે આવીને મને કહેશે, બાપા, જન્મવાને ઊઠો. ત્યારે હું ડોકું ધૂણાવીને કહીશ જે હમણા નહિ આવુ. આવા વિચારમાં તેણે ખરેખર માથું ધૂણાવડું, તેથી ઘાડવો નીચે પડીને પૂટી ગયો. ત્યારે પેલા ધીના માલિકે એને બહુ મારવા માંડ્યો ને કહ્યું, અરે મૂર્ખ ! મારો ઘાડવો કેમ ભાગ્યો ? ત્યારે શેખસલ્લી બોલ્યો, અરે ભાઈ, તારો તો ઘાડવો ભાગ્યો, પણ મારે તો આખું ઘર ભાગ્યું.

પાઠ ૪૨. ઘર.—ભાગ ૧.

ચણતર   માળી લેવું   ઓશરી   સાટું

* હાટડાં   ભોંયરૂં   છોવરાવવું   મોભ

વળીઓ   વાંસ   કાથો

મારા રોહનું ઘર બંધાય છે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો. ભોંયમાં પાંચો નાંખીને તેડપર ચણતર આણું છે. મેં આગળ જોયું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ ટાંકું, કૂવો, પાણીઆરું, એ પણ થાય છે. હવે એમરડામાં નળીઓ મૂકવી રહી ગઈ છે તે મૂકશે, અને હાટડાંને ખાણું કરશે. મારા કાકાને ઘેર તો એમરડામાં ભોંયરૂં છે; કોઈ વખત ભો જોવું હોય, ત્યારે તેમાં વાસણકુસણ, ઘરેણુંગાંઠાં સર્વે ભરે. રોહના ઘરની પરશાળ ને એમરડી એ બેડે મોટાં છે. હવે વરસાદના દહાડા આવ્યા તેથી જટપટ છાપરું † માળી લેશે. માભ, વળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મૂક્યાં છે. નળીઓનું સાટું કુંભારજોડે આગળથી કરી રાખ્યું છે. ટાંકાની પાસે ચાક રાખ્યો છે, તે છોવરાવ્યો છે. એ ઘર બહુ રળિયામયું છે.

* હાટડાં એટલે તાકાં.

† માળી લેવું એટલે નળીઓ ચઢાવવાં.

પાઠ ૪૩. ધર.—ભાગ ૨.

• • • બિરાજવું મળગરાં છનું ચોરસાં
પાટડા સાગ * છોલાણું લુહાર

માઝા રોકના ધરના આંગણમાં છૂટ સારી છે, ને આગળ મેડાઉપર મળનું છનું મૂકી દીધું છે. તે અંધું બિરાજે છે કે કંઈ મણા નહિ. તેની પાંચ બારીઓ તો રસ્તાપર છે, ને કેટલીક છોડીમાં પડે છે. અંધ ધરને આટલા પણ સારા જાંચા ને પહેાળા છે. મેડો જડાવ્યો છે, તેમાં પાટડા ને પાટીઆં સાગનાં નાંખ્યાં છે. દાદરો ને નીસરણી અંધ પહેાળાં છે. વચલા માળની ભીંતે ખુંટીઓ ને તાકાં થાડાં મૂકાવ્યાં છે. ઘણાં તાકાં હોય, ને તેમાં દીવાનાં કોડીઆં મૂકે, તો ભીંતે તેલના રેલા રેલા થઈ રહે છે. અંધ ધરમાં બધું છોલાણું થઈ રહ્યું છે. ભોંયતળીઓ, મેડો, ને છેક ત્રાંજે માળે ચોરસાં દેવડાવનાં છે. બારી બારણાંનાં કમાડ સ્વતરે તૈયાર કરી રાખ્યાં છે, તે હવે ચડાવશે. નકુચા, સાંકળો, ને મળગરાં, લુહાર કાલેજ આપી ગયો. આજ પાછો જઈને જોઈ આવીશ ને કેટલું કામ તૈયાર થયું.

પાઠ ૪૪. ઘરવિષે કવિતા.

છાજવું * ચૂનાળાં નીર મૂડા
મેના કઠેરા હોંચકો ખાઠ
ગાલીઆ ભૂપતિ ચિત્ર

મુજંગી છંદ.

છજં જળોઆં માળોઆં ખૂબ છાજે,
રૂડાં બારીઆં બારણાં તો બિરાજે,
ઘડયાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
અણ્યાં છંટથી ને દીસે છે ચૂનાળાં. ૧
તૂટે કે ન ખૂટે ભર્યો નીર ટાંકાં,
પીઆં ખેંચે પાણી વળી લોક વાંકા,
મોઠા બોલ બોલે સ્વેડા શુદ્ધ મેના,
જડયાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં. ૨
ખના બેઠકો ને કઠેરા અગાશી,
સ્વેડા સેજ ને હોંચકે ખાઠ ખાશી;
ગાલીઆ બીછાવી ગમે તેવી રંતિ,
ભલા ભૂપતિનાં ક્રોધાં ચિત્ર ભીંતે. ૩

૬૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૪૫. નાક ને મોઢું.

સજડ નસકોરાં ડાચું
હણહણવું દાઢ વાચા

પકવડે સારી નરસી વાસની ખખર પડે છે. નાકનો

* ચૂનાળાં એટલે ચૂનાનાં.

† ગાલીઆ.

ઉપલો ભાગ હાડકાનો હોય છે, ને હેઠલો ભાગ પાચો હોય છે. નાકનાં બે કાણાં દેખાય છે, તેને નસકોરાં કહે છે.

મોંવડે ખાવાનું ને ખોલવાનું કામ ચાલે છે. હોઠ દાંતને જોડેલો છે, ને ખોલવાના કામમાં ટેકો દે છે. દાંત બત્રીસ હોય છે, ને તે ડાચાંમાં સજડ હોય છે. આગલા દાંતને ધાર હોય છે, તેથી ખાવાનું હોય તેના ત્રીણા ત્રીણા કડકા કરાય છે; ને ઘંટીમાં જોમ દળાય છે, તેમ દાઢવડે તે કડકા ચવાઈને તેના બૂકો થાય છે. જીભવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો એવા સ્વાદ જણાય છે.

માણસ જોમ ખોલે છે તેમ જનાવરથી ખોલાતું નથી, મોટે માણસને વાચા છે એમ કહે છે. જનાવરને એવી વાચા નથી. જનાવર ખોલવા જોવું કરીને ગળુમાંથી જે સાદ કાઢે છે, તેનાં નામ જ્યુદાં જ્યુદાં છે. થોડા ખોલતા હોય, ત્યારે કહેશે હણહણે છે, ગાય બગોડે છે, ગધેડું બૂકે છે, ને કૂતરું બસે છે.

પાઠ ૪૬. ખીજવું.

છેલાઈ પગરખી અડકટ પછડાઈને અટવાઈને

એક રામલો કરીને છોકરો નિરાળેથી છૂટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં ખીજે છોકરે કહ્યું કે તારી ચોટલી બહાર રહી છે, તે ખોટું દેખાય છે. એ તે છેલાઈમાં રાખી છે કે અમથી? રામલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો તેથી બોલ્યો, મારી ચોટલી બહાર રહી છે, તેમાં તારે શું મધું ખોટું દેખારો તો મને દેખારો. એટલામાં તેને ખીજ છે. લાલસાહેબ, લાલસાહેબ, કહીને ખીજવવા મંડ.

તેમને તેણે છૂટી પાટી મારી. પણ પેલા ખશી ગયા, તેથી વાગી નહિ, ને એક ઝાઝાના પગથીઆસાથે પછડાઈને ભાગી ગઈ. પેલા છાકરા વળી એને ખીજવનાં મંડચા, ત્યારે એણે પગરખી છૂટી ફેંકી, તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તે બહુજ ખીજવાઈને તેમની વાંસે દોડયો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની અડફટમાં અટવાઈને આ બોચીઆમાં પડયો, તેથી લૂગડાં બગડ્યાં, ને પગ ભાગ્યા. ધણીક વારે એનાં માથાપને ખબર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. આસડ કરતાં ઘણે દહોડે સારું થયું. જે ખીજવાંય તેના એવા હાલ !

પાઠ ૪૭. કૂતરું.

અદેખાં અવતરવું * ગેલ

ખારીલાં કૂરકુરીઆં ભોટીલાં

કૂતરાને ચાર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોય છે. તેની પૂછડી વાંકી હોય છે. જે માણસ આડો હોય અને કોઈની સારી શીખામણુપ્રમાણે થોડી વાર ચાલી પછી આડા ચાલે તો તેને કહે છે કે કૂતરાની પૂછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અજાણ્યા માણસને દેખે કે કૂતરો ધૂર-કવા માંડે છે, ને પામે આવે એટલે ભસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચકું પણ ભરે. કૂતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોય છે. એક ફળીઆનું કૂતરું ખીજા ફળીઆમાં ગયું હોય તો તે ફળીઆનાં સઘળાં કૂતરાં કાં થઈને તેને કાઢી મૂકે ત્યારે જાંપે. કૂતરાં જ્યારે

* ગેલ એટલે કૂતરાં લાડ કરે છે તે.

ખીચ્છે ત્યારે પૂછડી પાછલા એ પગવચ્ચે ધાલી દે, અને રાજી હોય ત્યારે પૂછડી હલાવે. કૂતરાનાં બચ્ચાંને કૂર-કુરીઆંકે ભોટીલાં કહે છે. તે આંધળાં અવતરે છે; દરા અપર ફહાડાકોડે તેમની આંખો ઉઘોડે છે. કૂરકુરીઆં નાનાં હોય ત્યારે વહાલાં લાગે છે. તેઓ છોકરાંની સાથે બહુ ગેલ કરે છે.

પાઠ ૪૮. છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું

અંગ.

છોડવાનાં જીદાં જીદાં કેટલાં અંગ છે, તે તમે જાણો છો? પેલા એક છોડ ઉખેડી લાવો, જોધુએ વાર, તમને શું શું માલુમ છે?

આ તો ભોંયમાં દટાઈ રહ્યું હતું તે મૂળીકિં, પણ પેલા ઝીણા વહે, જે વતી ઝાડ પાણી ચૂસે છે, તે ક્યાં છે? તે તો કંઈ દેખાતા નથી? તે નરી આંખે દેખાય નહિ; તે જોવાના તો કાચ હોય છે, તેમાંથી જોધુએ, ત્યારે નજર આવે. પણ મૂળીઆંબિના ખાજા કોઈ અંગનાં નામ તમને આવડે છે? હા. આ રાતું દેખાય છે તે થડ, તે એમાંથી ડાળાં કૂટેલાં છે. તેપર પાતરાં ઊગેલાં છે. વાર, આ પાંદડાંની વચ્ચે લાંબુ ગોળ શું દેખાય છે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફૂલ થશે. જીઆ, આ ફૂલ. એનો રંગ ખીજો છે. પણ એનાં ખી તો કંઈ જણાતાં નથી. હમણા તે ખી રોનાં હોય? જ્યારે ફૂલ ખરી જાય ત્યારે ખી બંધાય. હજી એને ખી આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાં છે, તે હું તમને બતાવું. જીઆ, એ મરીના દાણા જેવડાં છે, એમને વાવીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯. છોડવા.-ભાગ ૨.

લાગલાગટ   ખસખસ   ફણગો

અધાં ઝાડને ખીઆં હોય છે. વાર, ત્યારે પેલા વડાં
ખી કેવડું હશે? અં ઝાડ તો મોટું હોય છે, ત્યારે અંનું
ખીઅં મોટુંજ હશે તો? ના, અંને તો ટેટા થાય છે.
પણ અં કંઈ વડનું ખી ન હોય, અં તો અંનું ફળ.
જેમ જાંબુ ને બાર અં ફળ છે, ને તેમાંથી જે ફળીઆ
નીકળે છે તે ખી, તેમ ટેટાને ભાગતાં અંમાં જે ખસખસ
જેવડા ઝોણા ઝીણા દાણા નીકળે છે, તે વડનાં ખી.

ખીને બાંયમાં રેપાઅં ને પાણી સીંચીઅં, તો અંક બે
દહોડે તે પેચું થાય, ને તેમાંથી મૂળીઉં નીકળે તે જમીનમાં
રહે, અંને ફણગો ફૂટે તે ઉપર આવે, તેને બે પાંદડાં હોય છે.

તે ફણગો થોડા દિવસમાં વધીને મોટા થાય છે, ને તેને
ખીજાં પાંદડાં આવે છે. પછી કળી બેસે છે, તેમાંથી ફૂલ
ખીલે છે, ને ફૂલમાંથી ફળ બંધાઈને તેમાં ખી પેદા થાય છે.

વાલ કે વટાણા વાવીને થોડા દિવસસુધી લાગલાગટ જોયાં
કરજો, અંટલે ઉપલી વાત તમને વધારે સમજશે.

પાઠ ૫૦. કબૂતર અને કીડી.

વહેળો ઉપકાર બદલો આંપ
તેડે ચઠકો આખર

એક તરશી કીડી વહેળાઉપર પાણી પીવાને ગઈ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી તે એક કબૂતરે દીઠી, અને તેને દયા આવી, તેથી ચાંચવતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વળગીને પેલા કીડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે તેજ કબૂતર એક ડોકાણે બેઠું હતું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરી તેઉપર આંપ નાંખતો હતો. તે કીડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જમને કબૂતરને પગે ચઠકો ભર્યો, તેથી તે ઝટ લઇને ઊડી ગયું એ વાતઉપરથી સમજ્યું જે પીજાઉપર ઉપકાર કરતા જે- " અને કોઈએ આપણા ઉપર ગુણ કર્યો હોય, તો ? "

રાખીને લાગ આવે ત્યારે બદલો વાળવાને ચૂકવું નહિ. એવું કીધાથી પરમેશ્વર રાજી રહે છે, લોકમાં આબરૂ વધે છે, તે આપણું સાર થાય છે.

પાઠ ૫૧. ડાંગર.*

ક્યારડા પરાળ છાલાં ચોખા તરૂ

વાહ ! પેલા ડાંગરના ક્યારડા કેવા સારા દેખાય છે ! તે કેવા લીલાછમ સરખા જણાય છે ! જ્યારે ડાંગર પાકશે, ત્યારે એવા લીલા નહિ રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાખીને ઘેર લઈ જશે, તેમાંથી દાણા અંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધાપછી જે રહે છે તે પરાળ કહેવાય છે ; એ ઢોરના ખાધામાં આવે છે. એ દાણા એવા ને એવા કંઈ ખવાશે નહિ, પણ ભરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાડે, ને ઝાડકે ત્યારે ચોખા નીકળે, તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નીપજાવે છે ? શું એ એકુત નીપજાવે છે ? ના, તે તો જમીન એડીને તરૂ વાવે છે ; પણ તેમાં દૂધ ભરાય છે, દાણા અંધાય છે, ને પાકે છે, એ બધું કાંઈ એતરવાળો કરે છે ? ના, એ તો એકુતથી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે ? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જે ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરે છે, તેનો ભારે પાડ માનવો જોઈએ.

પાઠ ૫૨. બિલાડું.

માંજરી ઘોઆળું તલપ તીણું લૂખું

બિલાડાને ચાર પગ, પૂછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોય છે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાટી ચાટી ખમા કરે છે. કેટલાંક છાકરાં ગંદાં રહે તેના કરતાં તો

* ડાંગરને સૂરત અઠ્ઠાવીશીમાં ભાત કહે છે.

બિલાડી કેવી સમજી ! બિલાડીને પંજ હોય છે, તે એનાં બચ્ચાંઉપર ફરવે ત્યારે નખ માંહે ધાલી દે છે. બિલાડીને ને ઊંદરને ધણું વેર હોય છે. જો ઊંદર જરા ચું ચું કરતા શુંજાળ્ય, તો તે ડોકાણે હળવે હળવે જમને તલપ મારીને પકડે છે, તે વેળા નખ બહાર રાખે છે. બિલાડીની આંખ એવી કઠી છે કે તેને અંધારે પણ સ્પર્શે. જો બિલાડીને ધીઆણું આવ્યાની ટેવ હોય, તેની આગળ લૂપું ખાવા મૂક્યું હોય તો તે આવ્યાની નહિ, પણ જરાએ ધીનો હાથ દીધો હોય તો તરત ખાવા માંડે.

ઊંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી એનાં બચ્ચાંને એક ડોકાણેથી બાજે ડોકાણે મોંમાં ધાલીને લઈ જાય છે. ત્યારે જરાએ ઘાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ ૫૩. બીકણુ છોકરો.

બીકણુ

એક છોકરો ઘણોજ બીકણુ હતો. માણસથીએ બીએ ને જનાવરથીએ બીએ. ઘરમાં કોઈ અજાણ્યું માણસ આવે કે માની સોડમાં ભરાઈ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. કોઈની સામુંએ જીએ નહિ. ઊંદર કે ચકલી દેએ તો બીએ. ગાય કે બકરી દેએ કે માને બાઝી પડે. ફૂર-ફૂરીઆં જીએ તો નાશી જાય. એક દહોડો તે નિરાળે જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં એક નાનું ફૂરફૂરીઉં ગેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એટલે પેલા છોકરો બીને નોડો. ફૂરફૂરીએ જાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાય છે માટે તે પણ પાછળ દોડ્યું. ત્યારે એ છોકરો વધારે ગભરાયો. તથા કાદવમાં પડી ગયો. આએ ડીલ ને બધે લૂગો

કાદવ થઈ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડ્યો પડ્યો રડે, પણ કાદવમાંથી નીકળાય નહિ. રસ્તે જનારા લોકે મળી તેને ઊઠાડ્યો ને ઘેર મૂકી આવ્યા. તે દહાડાપછી એ છોકરાએ ખીવાની ટેવ છોડી દીધી. ૦૦

પાઠ ૫૪. મીઠું.

દરિયો રાશ અગર
અગરીઓ ક્યારા ઉસરડવું

દરિયા કાંઠે ડાંગરના ક્યારા જેવા મોટા પહોળા ખાડા કરીને તેમાં દરિયાનું પાણી લે છે. પછી તે પાણી સૂરજને તાપે કરીને સૂકાઈ જાય, એટલે તેમાં તળીએ મીઠાનું પડ બંધાઈ રહે છે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાય છે.

જે ઠેકાણે મીઠું પાકે છે તેને અગર કહે છે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહે છે.

મીઠાના રાશ ચોમાસામાં ધોવાઈ ન જાય, તેટલા માટે તેના પર મોટાડી ઢાંકે છે, અને કેટલેક ઠેકાણે તો તેના પર ઘાસ નાંખીને બાળે છે, તેથી ઉપર પડ બંધાઈ જાય છે.

કેટલેક ઠેકાણે તો કૂવા એવા ખારા હોય છે કે ઉપર કહ્યું તે રીતે ક્યારામાં તેનું પાણી ભરીને સૂરજને તાપે સૂકાવા દે છે, તો તેને તળીએ મીઠું બંધાય છે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરે છે.

પાઠ પપ.

થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે.

• • •

મમાણે ભણીગણી કોયળો

આહો! આ કેવો મોટો કૂવો! એટલો મોટો કેમ ખા-
દાયો હશે? સાંભળો, હું કહું. થોડો આજ ખોદે, વળી
થોડો કાલે, થોડો પરમદહાડે, એમ રોજ ખોદતાં કૂવો
થયો.

• શરીરને નાકે પેલું ધર કેવડું મોટું છે! જુઓ, ત્રણ
તો એને મેડીઓ છે; પંદરેક તો ખારીઓ છે; એના
કરા કેવાં જાંચા છે! એ બાંધવામાં ઇંટો તો બહુજ ખપી
હશે! કડીઆએ એટલી બધી કેમ ચણી હશે? સાંભળો,
પહેલી એક ઇંટ મૂકી, પછી ખીજી મૂકી, પછી ત્રીજી,
એમ એકે એકે આખી ભીંત ચણાઈ.

જુઓ, આ ઘઉંનું ગાડું આવે છે. આહો! એમાં
કેટલો ભાર ભર્યો છે! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ
ભર્યો હશે? એકી વારે ભરવા માંડ્યો હોત તો તે કદી
ન ભરાત. એક વાર એક કોયળો મૂક્યો, પછી ખીજો,
એમ એક પછી એક મેલેલા.

જો એમ સહેલથી પેલો કૂવો ખોદાયો, ધર બધાયું,
ગાડું ભરાયું તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે
એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી ખીજી વાર ખીજો
ભણો, એમ એકે એકે શીખશો તો ભણીગણી ડાહ્યા
થશો.

પાઠ ૫૬. થોડે થોડે ભણવાવિષે.

પંથ   પાણ   લહીઓ
અર   એધાણ   છેદાય છે.

ભણતાં પંડિત નીપજે,
લખતાં લહીઓ થાય ;
આર આર ગાઉ ચાલતાં
લાંબો પંથ કપાય.   ૧

પોપટ પણ અભ્યાસથી
શીખે ચાલતાં ચાલ :
કાયર થઈ આગસ કરે,
તે નર અરને તોલ.   ૨

કૂંવાઉપરના કઠણ જે
પાકા કાળા પાણુ,
દોરડીએ છેદાય છે,
એ લેવુ એધાણુ.   ૩

૩૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૫૭. ધાતુ.-ભાગ ૧.

જંગાલ   જસત   સીસું   કાટ

પાત્રો ધણી જાતની થાય છે ; જેમ કે સોનું, રૂપું,
ગોદું, સીસું, જસત, અને કલઈ. એમાંની ધણીપરી
પાપણ દોરામાં આવે છે. ધાતુઓ ભોંયમાંથી

ખાદી કાઢે છે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નીકળે છે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોય છે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નીકળે તેને ખાંડીને ધૂએ ન દેવતામાં જાળે,^૧ તો મટાડી વળગેલી હોય તે નીકળી જાય, અને એખખી ધાતુ રહે.

ખીજી, ઘણીખરી ચીજોકરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોય છે. સોનું ઉપર કહેલી બધી ધાતુકરતાં ભારે છે. ધાતુપર એક કે કાટ નહોય, ત્યારે તે ચળકતી હોય. સોના-રૂપાપર કાટ ચડતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો વહેલું ગ્રાંખું પડી જાય છે. સોનુંએ ગ્રાંખું તો પડે, પણ રૂપાજેટલું નહિ. કલઈને સીસું છેક વહેલાં કટાતાં નથી, પણ લોહાને અને તાંબાને તો ઝટ દહને કાટ વળે છે. તાંબાના કાટને જંગાલ કહે છે. એ જંગાલ ખાધામાં આવે તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોય છે. લોહાકરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબાકરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહિ.

—

પાઠ ૫૮. ધાતુ.-ભાગ ૨.

ગદીઆણો ઓગળવું. વરક પતરાં તાર

ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપે, તો કેટલીક ધાતુના તો ઘણા પાતળા વરક થાય છે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાય છે જે રાઈ જેટલી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જેટલો મોટો વરક ટીપીને કરે છે.

ધાતુના તાણી તાણીને ત્રીણા તાર કરે છે. અને કલઈમાં એટલી ચીકાશ નથી કે એના

કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોહું, એ ત્રણના તાર તો ઘણા ઝીણા થાય છે. લોહાના તાર તો વાળથી પણ પાતળા થઈ શકે છે. એક ગદીઆણા સોનાનો તાર પાંચ ગાઉ જોડેલા લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુએ આગળી જાય છે. સોનું કે લોહું આગળવાને મસ તાપ જોઈએ, પણ સીસાને અને કલકને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઈ જાય.

હવે યાદ રાખજો કે કેટલીક ધાતુ નરમ અને કેટલીક કઠણ છે; કેટલીકને ઝટ કાટ લાગે છે, અને કેટલાક વહેલી કટાતી નથી; કેટલીક ચીકણી છે, અને કેટલીક નથી; પણ બધીએ ચળકતી અને ભારે છે. દેવતાપર મુકીએ, તો બધી આગળી જાય છે. ઘણીનાં પતરાં અને તાર પણ થઈ શકે છે.

પાઠ ૫૯. ડોસો ને તેના દીકરા.

અચંબો

છેડવું

એક ડોસાને પાંચ દીકરા હતા, પણ તેમનામાં પૂરે સંપ નહોતો. જ્યારે તે મરવા પડ્યો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને કને બોલાવીને બેસાડ્યા, ને એક પાતળી લાકડી-આની ભાગી મંગાવીને એકે જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાગો, પણ કોઈથી તે ભંગાઈ નહિ. પછી પેલે ડોસે કહ્યું કે હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને એકે જણ એકે લાકડી લઈને ભાગો. એવું કર્યું, એટલે તો ઝટ ભાગી ગઈ. પેલા છોકરા ઘણા અચંબો પામ્યા, ને બાકી ને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, એ લાકડીએ એકઠી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, આ ભારી તમારાથી ભંગાઈ નહિ. પણ એકે

લાકડી ન્યારે જુદી પડી, ત્યારે તેને ખીજી લાકડીએના
બળને ટેકો જતો રહ્યો, માટે તે ઝટ ભાગી ગઈ. એમજ
તમે જો સંપસંપીને રહેશો, તો તમને કોઈએ છેડી નહિ
શકે, ને તમારા દહાડા સુખમાં જશે, પણ લડીને જુદા
પડશે, જો અકેક લાકડીની પેઠે તમે નબળા થશો.

પાઠ ૬૦. વાંદરું.

દીખળી અટક્યાનાં અડપલાં નિરાંત ગલોકાં

વાંદરાં દીખળી ને અટક્યાના જનાવર હોય છે. તે
ફૂંદે છે, નાચે છે, છાપરે છાપરે ભૂરકા મારે છે, ને વખતે
અડપલાં કરે છે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા,
હાય જેવા હોય છે.

વાંદરાં ઘણી જાતનાં હોય છે. કેટલાંક કાળાં મોંનાં હોય છે. કેટલાંક રાતાં મોંનાં હોય છે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળાં મોંનાં વાંદરાંકરતાં રાતાં મોંનાં વાંદરાં ખારીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે ને લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગાશીમાં કંઈ જાળુગ ઉઘાડી પડી હોય, તે ખાઈ જાય. દાણા સૂકવ્યા હોય તો મૂઠીઝમ મૂઠીઝમ મોંમાં ખારીને એ ગલોડાં ભરી લે, પછી છાપરે કે ઝાડકપર જમીને નિરાંતે બેઠું બેઠું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે માણુનની સામે ધાય છે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પૃથ્વીમાં હોતી નથી, પણ જીને હોય છે તેને લાંબાં પૃથ્વીમાં હોય છે તે ઝાડની ડાળને વીંટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હીંચકા ખાય છે.

પાઠ ૬૧. એ બાઈડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ

ઈનસાફ

દશા

શાહેદ

અરે

ગળેપડુ

એક છોકરાને માટે એ બાઈડીઓને વઠવાડ થઈ એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજી કહે કે મારો. 'એ વાતનો કોઈ શાહેદ નોંધતો. પછી તે એ જાણીઓ રાજપાસે ફર્યાદ કરવા ગઈ. રાજાએ એની વાત સાંભળી લઈને એક ચંડાળને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે આ છોકરાના એ કડકા બરાબર કરીને એક જાણીને એકેકો આપ. આ હુકમ સાંભળીને એક તો છાનીમાની બોલ્યાવિના બેઠી રહી, પણ બીજીએ તો ખૂબ ખૂબ પાડીને કહ્યું કે રાજા શાહેબ, મારા છોકરાના કડકા ફરાવશે મા ; જો આવોજ ઈનસાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઈતો, હું એનાઉપરથી

મારો હાથ ઊઠાયું છું. આ વાતઉપરથી રાજાએ વિચારું કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે ખીજના મનમાં કશી અરે હોય એવું જણાતું નથી. પછી પેલા છોકરો તેની ખરી માત્ર, હવાલે કર્યો, અને પેલી ખીજ ગજેપડ બાઈડીને શિક્ષા કરીને ગામમાંથી કાઢી મૂકી. જે કોઈ ખીજને ગજે પડે તેની આ દશા થાય.

પાઠ દર. વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીઉં.

મહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલા છે, અને તેમનાં નામ તમને આવડે છે?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, અને શનિ, એવા સાત છે.

મહેતાજી.—કીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠવાડીઉં (અર્થ કહીએ તો સાતવારીઉં) કહેવાય, પણ એ બધા ગણાય કેમ તે તમે જાણો છો?

કેરાવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ દહોડે બુધવાર, પેલે દહોડે ગુરુવાર, પાંચમે દહોડે શુક્રવાર. છઠ્ઠે શનિ, અને સાતમે દહોડે રવિવાર.

મહેતાજી.—પણ દહોડા તમે કોને કહો છો?

કેરાવલાલ.—સવારથી સાંજ સુધી એક દહોડા, વળી ખીજે દહોડે સવારથી સાંજ સુધી ખીજે દહોડા, એ પ્રમાણે દહોડા ગણાય.

મહેતાજી.—તમારા કહેવા પ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજ સુધી દહોડા, ત્યારે રાત રોમાં ગણાય?

હરીલાલ.—કેશવલાલે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વાર-
માંજ ગણવી જોઈએ, જુદી તો કેમ ગણાય?

મહેતાજી.—ઠીક. ત્યારે ધ્યાનમાં રાખો કે આજની
મવારથી તે આવતી કાલની સવારસુધી, એટલે આજનો
દિવસ ને રાત મળીને એક દહાડો કે એક વાર ગણાય.
તેમજ આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવાર-
સુધી ખીજે વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર
અથવા એક દહાડો ગણવો. અંગ્રેજ લોકો એક રાતના
આગ વાગતાથી ખીજી રાતના આર વાગતાસુધીના વખતને
એક દહાડો કહે છે.

પાઠ ૬૩. વેળા.—ભાગ ૨.

પહેર

મહિનો

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય,
તે તો તમે સમજ્યા, પણ પહેલો પહેર અને પાછલો
પહેર એટલે શું તે તમે જાણતા નહિ હો.

હરીલાલ.—તે તો હું જાણું છું. સવાર હોય ત્યારે
મારો બાપ પહેલો પહેર કહે છે, અને સાંજ પડવા
માંડે ત્યારે પાછલો પહેર કહે છે.

મહેતાજી.—એ તો જરા ખરું છે, પણ હું તમને
એની વધારે સમજણ પાડું. સૂરજ ઊગે ત્યારથી બપોરે
છેક તે માથે આવે ત્યાંલગીમાં બે પહેર ગણે છે, અને
બપોરપછી છેક સૂરજ આથમે ત્યાંલગીમાં ખીજ બે પ-
હેર, એટલે આખા દહાડાના ચાર પહેર. તેજપ્રમાણે
રાતના ચાર પહેર. અને મળીને આઠ પહેર.
પહેલા બે પહેરને પહેલી રાત ને પાછલા બેને

પાછલી રાત કહે છે. સ્વરજ આયમ્યાપછી બે પહોરે મધરાત થાય.

મહેતાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખવાડીઈ રોને કહેતા હશે?

• હરીલાલ.—જેમ સાત દહાડાનું અઠવાડીઈ તેમ પંદર દહાડાનું પખવાડીઈ. તું જાણે છે, કેશવલાલ, મહિનાનાં પખવાડીઆં કેટલાં ?

કેશવલાલ.—બે. બાર મહિનાનું વરસ થાય, કેમ મહેતાજી સાહેબ ?

પાઠ ૬૪. વા.

શીશી   વા   બકારો •

વીજણો   વાયરો   પવન

આપણે ભોયરામાં કે બારણાં વાશીને ઝોરડામાં બેઠા હોઈએ તે વખત બકારો થતો હોય, ત્યારે આપણે વીજણો હલાવીએ છીએ; તેમ કરતાં આપણા શરીરઉપર કંઈ આવતું જતું જાણાય છે. તેને આપણે દેખતા નથી, જોએ તે આપણા શરીરને લાગે છે. એને વા, વાયરો, કે પવન કહે છે. જે હાલ્યાથી વાયરો થયો, તે થીર હોય ને હાલે ચાલે નહિ ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે. એ વા બ્યાં જોઈએ ત્યાં છે. બ્યાં ખાલી જગા હોય ત્યાં એ ભરેલો હોય છે. આપણાં શરીરમાં, ભોયરામાં, પેટીમાં, લોઠામાં, સૌમાં તે રહે છે; ને તેમાં બ્યારે ખીજું કંઈ ભરે છે ત્યારે તે બહાર નીકળી જાય છે. ખાલી લોટો પાણીની તાંબાકુંડીમાં બોળ્યો હોય, તો માં પાણી જેમ જેમ ભરાતું જાય છે, તેમ તેમ લોટ વા નીકળતો જાય છે. પણ લોટો ગંધો માં

હોય, તો તેમાંનો વા નીકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. લોટાને બદલે કાચની શીશી બંધી પાણીમાં દબાવી હોય તો માંહે પાણીથી ચડાતું નથી તે દેખાશે.

પાઠ ૬૫. કાન.

લહેરો	ધૂજલું	જુકિત	ઈશારત
ગતિ	પ્રવાહી	નાદ	સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આવ્યું જે તે હલાચો હાલે છે, ને બનિ ડોકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, માટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લહેરોનાં કુંડાળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડે છે, ને તે લહેરો છેટેના પાણીને હલાવે છે, તેથી ત્યાં હાથ રાખ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાય છે, તેમજ નગારા-ઉપર ડાંડીએ ડોકીએ, તો તે નગારાનું આમકું થરથર ધૂજે છે, તેને લીધે વા હાલે છે, અને કાનમાંનો વા માંહેની આમડીઉપર અથડાય છે, તેથી આપણને માલૂમ પડે છે કે ફલાણુનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમેશ્વરે ઘણી જુકિત કરેલી છે.

જેથી કશુ સભજાતું નથી, તેને બહેરો કહેછે. કેટલાંક માણસને ઘડપણ આવે છે, ત્યારે તેમના કાન બહેરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આંધળાં હોય છે તેમ કેટલાંક બહેરાં હોય છે, ને એવાં જન્મબહેરાં હોય તે મૃગાં પણ હોય છે. એવાં માણસને વાંચતાં શીખવે છે, તો આવડે છે, પણ તે મનમાં વાંચે છે, કેમકે માટે તો નથી. આંગળીએવડે ઈશારતમાં વાત કરતાં શીખવ્યું તે તે પણ તેમને આવડે ખરું.

પાઠ દ્વ. કાગળ.

ઠાઠ	એજ	સાહેબખાની	ફટકડી
કાંગડી	ઘા	ડોવી દેવું	ચાળણી
ધુંધું	તા	તાવ	

જૂનાં ઠાઠ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાય છે જૂનાં ઠાઠને ચૂનાના પાણીમાં યોડા દહાડા પલાળી રાખી ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણા કરેછે. પણ તે મેલાં બહુ હોય છે, માટે માત્ર મેળવીને ઘોવાં પડે છે. ઘોવા કંડે તેનો સફેદ માવો થાય છે, તે પાણીમાં ડોવી દે છે. પછી ઝીણી સળીની ચાળણી તેમાં જરા વાર બોળી રાખીને કાઢે છે, તેથી તેઉપર પેલા માવો ઠરીને કાગળ બંધાય છે. એ કાગળઉપર જો આપણે લખીએ તો લખાય નહિ, કેમકે તે ઘણા કરકરા, ને ફટી નીકળે એવા હોય છે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સાર ઘઉંની એજ અને ફટકડી પાછને સારીપેઠે ઘુટે છે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગડી પેચે છે. એક આખો કાગળ તે તા કે તાવ કહેવાય. ચાવીસ તાવનો એક ઘા. ગૂંજરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાય છે ; ઘણા મારા ને ઊંચા તે સાહેબખાની કહેવાય છે.

જૂના કાગળના પણ કાગળ બને છે, અને તે બતાવવાનું તો સહેલું છે. તેને પલાળીને ઘૂએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડે છે.

પાઠ ૬૭. મૂર્ખાઈ.

દેશાવર   ઝળઝળીઆં   અભણ   મૂખાણું
કાળ   ઠોઠમોઠ   નામું

કોઈ એક બાઈડીના ઘણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ મોકલ્યો. તે કાગળ લઈને પેલી બાઈ એક જાણ સારાં લગડાં પહેરીને જતો હતો, તેની પાસે વંચાવવા આવી, ને તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉપેડીને મથાળેથી તે ઠોઠ છેડાલગણુ જોઈને પછી બાણું રેવા માંડ્યું. તેઉપરથી પેલી બાઈડીને કાળ પડી કે રખેને કંઈ ભાઈ ખબર આવી હોય. એની આંખમાં પણ ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, ભાઈ, એમાં શું લખ્યું છે, તે ઉકેલીને મને સમજવો તો ખરા. કેમ રૂંચ્યા છો? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બાપા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી રેતો, હું તો મારી મૂર્ખાઈને રાઉં છું, જે આટલો કાગળ વંચાય એટલુંએ હું બણ્યો નહિ, ને ઠોઠ-મોઠ રહી ગયો. કહેવત છે કે “ભણે ગણે તે નામું લખે, ને ન ભણે તે દીવો ધરે” એ ખરું છે. એ મને નક્કી થયું. આઉપરથી છાકરાંને સમજી રાખવું ઘટે છે કે જે મૂર્ખ અભણ હોય, તેને પછવોડેથી કેવું લાજ મરવું પડે છે, ને પસ્તાવો થાય છે.

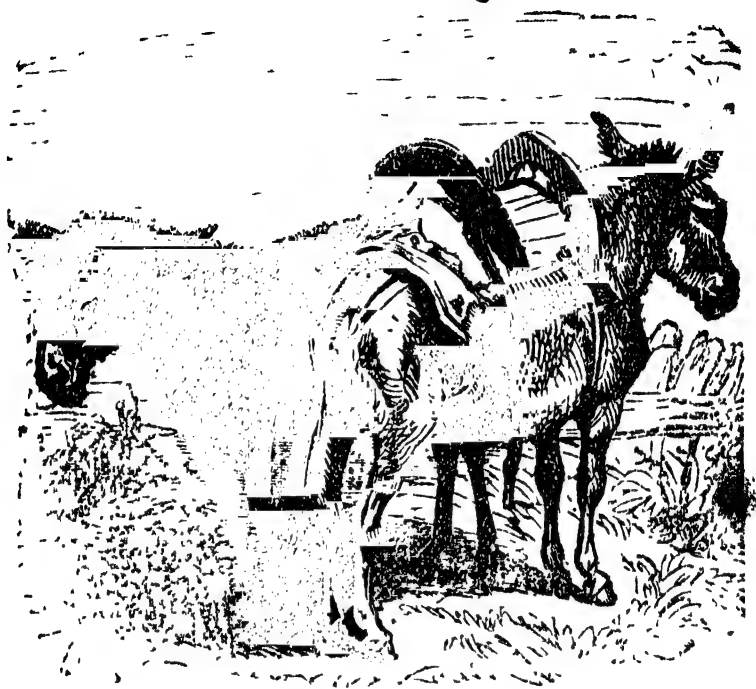
પાઠ દટ. મૂર્ખાઈવિષે કવિતા.

અભિમાન	સરદાર	રાય	ઉર
નિશાની	અસાર	વહેમ	બકતું

દોહરા.

મૂરખ માથે શીંગડાં,
 નહિ નિશાની હોય,
 સાર અસાર વિચાર નહિ,
 જન તે મૂરખ જોય.
 અક્ષર અંક ન આવો,
 ઉર અભિમાન અપાર,
 જગમા તેને જાણવો,
 સૌ મૂરખ સરદાર.
 વહેમ ભરી વાતો વડી,
 બહુ બહુ બકતો જાય,
 શીખામણુ નહિ માંભણ,
 તે મૂરખનો ગાય

પાઠ ૬૯. ગધેડું.

વેતરે આળોટલું અમીર દાખડો

ગધેડાં બહુ વેતરે કરે છે, અને જે દુઃખ પડે છે તે પારજથી ખમી ગહે છે. ગધેડું ધોડાજોડલું કિતાવણું હાંડતું નથી; તે ધીમી હીંડે, પણ હંડ નહિ. જો તેની મરજી-પ્રમાણે કામ કરાવ્યું હોય, તો તે ધોડાકરતાં વધારે વાર-લગણુ કામ કરે. ગધેડાને લોક મન બળે છે, અને મુખ માણુમને ટેટલાએક લોડ ગધેડો કહે છે; પણ એ બાલ-વાની રીત ઠીક નથી. ગધેડાં છૂટ્યાં, એટલે આળોટ-તે મંડી જાય, અને એક આળોટ, એટલે તેની દેખાદેખી પે આળોટવા માંડે. આળોટયાપહેલાં જે જગ્યાએ પતી હોય, તે રોકાણેથી કાંકરા વગેરે પગેવતી

કાઠી નાંખે છે. ગધેડાં બહુ ભાર લઈ જવા લાવવાને કામ આવે છે. આ દેશમાં ગધેડાંઉપર બેસવાની લાજ છે; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીરસરખા પણ ગધેડે બેસે છે.

ગધેડાંને ચાર પગ હોય છે. તે પાતળા, ન તેનો દાબોડો જોડો હોય છે, તેથી સીધી જમી ટેકરીઉપર ચડી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોય છે. ગધેડીનું દૂધ માંદા, માણુ, મને પીવરાવે તો ઘણું ગુણુ કરે છે.

પાઠ ૭૦. ગધેડાની વાત. .

દેહલું

ન્યાલ

એક જાણુપાસે પૈસા ઘણા હતા, પણ તેની પાસે એક ગધેડો હતો. તેને તે પૂરું ખવરાવે નહિ. એક દિવસ એને ભત્રીજે એનીપાસે કંઈ પૈસા માગ્યા, ત્યારે તે બાહ્યો કે મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઈએ તો લઈ જા. તેથી ભત્રીજે ગધેડા-પાસે ગયો, ત્યારે તે જાણુ તેને કહેતો હોય, કે મને દુઃખ-માંથી છાડાવ, એવો તે દેખાયો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી, ન તેને લઈ ગયો. થોડા દહાડાપછી પેલા કાકો મરી ગયો, એટલે ભત્રીજે ગધેડે બેશીને કાકાને ઘેર ગયો, અને દેહલામાં ગધેડાને બાંધ્યા. તેની આગળ ઘાસ નાંખ્યું, પણ તેને ખાય નહિ, અને પગેવતી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રીજાએ વિચાર્યું કે આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે ! એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથી તે ભોંય ખોદી જોઈ, તો માંહેથી એક ધનનો ચડ ડ્યો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રીજાને ન્હ નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧. રેશમ.

શેત્રુર	પતંગીડિ	તાંતણો	કોશેટો
અદઅદતું	હીરાગળ	મુગટ	હીર
અખોટીઆં	ગજઆણી	મશરૂ	

એક જાતના કીડા રેશમ કરે છે. તે કીડા શેત્રુરનાં પાંદડાં ખાઈને જીવે છે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઈ રહ્યા પછી, ગરીબાથી રેશમના કીણા તાંતણા કાઢીને ખોંદક જેવડા કોશેટો કરે છે. તે તેમાં ફેટલાક દહાડાલગણુ ભરાઈ રહે છે. આ કિપલા નિવના કીડા ને કોશેટો એક પાંડલાં છે. રેશમ કાઢવામાં કોશેટાને ઊના અદઅદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંદેના કીડા મરી જાય, ત્યારે તાંતણા ઉઠેલી છે. કોશેટાને એપમ ઊના પાણીમાં ન નાંખે, તેા ફેટલેક દહાડે તેમાંના કીડા પતંગીડિ થઈ હોગ ફરડીને બહાર નીકળી જાય.

પીવવા ને ભરવાના કામમાં હીર ધાતુ આવે છે. તેનાં સારાં લગડાં પણ વળાય છે. રેશમ પહેલું કોશેટા-

ને છે ત્યારે તેનો રંગ કમકિ પીળાશપર હોય છે,

પીળા, લીલા, એવા બાત બાતના રંગ તેના-

પર ચડવે છે. હીરાગળ ઢગડાં ઘણી જાતનાં થાય છે તેમનાં નામ, મૂગટા, અમોઠીઆં, મરાર, કીનખાખ, ગજીઆણી, ને એવાં ખીજાં ઘણાં થાય છે.

પાઠ ૭૨. આખલો અને મચ્છર.

માતેલો	સાંઠ	તોખા	અહંકાર
નખળો	આંટો	તુચ્છ	ધરાઈને

એક માતેલો સાંઠ, ધરાઈને બેઠો હતો, એવામાં એક મચ્છર ગણુગણુતા ગણુગણુતા તેના નાકઆગળ આવ્યો. તે જોઈ આખલો આવ્યો, રે નીચ! નીકળ અહીંથી, મારા જેવા જખરાને તારા જેવા નખળાપર હાથ ચલાવવો ઘટતો નથી, નહિતો એક પલકમાં તને કચરી નાંખું.

મચ્છરે કહ્યું, તું મને નખળો ગણુ છે તો હવે જોજે. પછી તે એક આંટો ફરી આવીને ઝટ લઈને આખલાનાં નસકોરાંમાં પેશી ગયો, ને માંદે એટલા તો ચટકા ભર્યા કે તેને તોખા તોખા કરાવી. તે પગ પછાડે, પૂછડી પછાડે, ને નાકમાંની વેદનાથી તે જાણે ગાંડાજેવા થઈ ગયો. અને લાંબા થઈને ભોયે પડ્યો ત્યારે મચ્છરે નસકોરાંમાંથી બહાર નીકળીને કહ્યું, લે જીવું, હવે આજપછી અહંકાર કરીશ મા.

આ વાતઉપરથી સમજવું જે ગમે એવો હલકો હોય તેને પણ તુચ્છ ન ગણવો, અને પોતે મોટો છે એવો અહં કદી ન કરવો.

* સાંઠ એટલે આખલો.

પાઠ ૭૩. મચ્છર અને કરોળીઓ.

કરોળીઓ   બહેકવું   જીતવું
હરાવવું   જાળું   શેર

પેલા મચ્છર આપ્પલાને જીતીને બહુ કૂલાઈ ગયો, ને બોલ્યો, જીઆ, આ મોટા સાંઠીઆને મેં કેવો હરાવ્યો! મારી બરોબરી હવે કોણુ કરનાર છે !

એક કરોળીઆ આવા ગર્વના બોલ પોતાના જાળામાંથી માંબળીને તેની મુખાઈ પર હમવા લાગ્યો. એવું મોટું કોઈ નથી કે તેના માથાનો કોઈ નજ હોય. શેરને માથે સવાશેર હોયજ.

મચ્છર મનમાં કૂલાતો કૂલાતો જીડતો હતો એવામાં તે કરોળીઆના જાળામાં પડડાયો. જેમ જેમ નીકળવાને વધારે ફાંફાં મારે, તેમ તેમ જાળામાં તે વધારે અટવાતો જાય. પગ, પાંખો, ને ડાંખ સૌ બંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળીએ આવી આપ્પલાના જીતનારને ત્રાહીને મારી નાંખ્યો, ને પોતાને ડોકાણુ લઈ ગયો.

માણસ બહેકી જાય છે ત્યારે એમ સમજે છે કે મારી બરોબરી કોઈ નથી, પણ એ કેવળ મુખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪. ખીસકોલી.

કોમળ

રમુજી

ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજી જાણાય છે. કોઈ વાર પાછલા પગ પર બેસીને બે હાથ વતી કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોય છે, ત્યારે બાકું રજિયામાળું દેખાય છે. એને ચાર પગ, લાંબી જાડી પૂછડી, અને ઊંદરના જીવું લાંબું મોં હોય છે. એના કાન ઊભા અને આંખો ત્રીણી ને ચળકતી હોય છે. એના પગના પંજ વાંદરાના જેવા હોય છે, તેથી કંઈ ઝાલીને ઝાડ પર કે ભીંત પર ચડી જાય છે. એના શરીર પર ઘોળા ઘોળા પટ્ટા હોય છે; એનાં રંગોનાં રંગ કાળા-શરૂ હોય છે. એની પૂછડીનાં રંગોની કલમ બને છે. ચીતારાને બહુ કામની છે.

ખીસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આ
આમથી આમ દોડે. આ ઝાડ પરથી આ

ઝાડપરથી ગ્યા! ઝાડપર ચડી જાય છે. એ જનાવર દેખીવું
ધાતું કામળ દેવ. દાણા, ફળ, કે ઝાડનાં ખીઆં એ બહુ ખાય છે.

પાઠ ૭૫. છેતરવું નહિ.

પાપ	છેતરવું	સંતાડવું
દડીઆં	ચૂકવવું	કરડી

એક દહોડા એક છાકરો પોતાની માન્યે નાતમાં જ-
મવા ગયો. એ છાકરાનું આગલે દિવસે ડીલ બગડ્યું
હરો, મોટે તેની માર્યે કહ્યું કે તું આજ કડકો લાડુ લેજે,
વધારે ખાઈશ તો વળી મદિ પડીરા. છાકરે કહ્યું, વાર.
લાડુ આવ્યા ત્યારે માની સરત ખીજે ડેકાણે ગમ્મિલી જો-
ઈને પેલાએ આવ્યો લાડુ લીધા, ને તેમાંથી કડકો ભાગી
ખાઈનો દડીઆતળે સંતાડ્યો. માર્યે જોયું તો કડકો લાડુ
દોડા. એ છાકરે એની માને છેતરવાનું કયું, તેપ્રમાણે
તે છેતરાઈ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખબર
પડી નહિ. પણ પરમેશ્વરે એને પાપ કરતા જોયો. તેની
નજર કોઈથી ચૂકવાતી નથી. એ પાપી છાકરાપર તેની
કરડી નજર થઈ. એ છાકરે બહુ માફું કામ કયું.
કડકા લાડુસાર પોતાની વહાલી માને છેતરી. શું એને લાજ
નહિ આવી હોય? જોણું નાનપણમાં આવું કામ કયું, તે
માટપણમાં તો કોણ જાણે કેવું પાપ કરશે! એવું છાકરું
કોને ગમે?

પાઠ ૭૬. ઘડી ને પળ.

તરતું	ઠંકોઠંક	ડૂબીજવું	મંદિર
જોશી	પળ	કોષ્ટક	

પહેતાજ સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી?

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું તે તમે સારીપે સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સહેલું છે. દહાડાના સાઠ ભાગ કરીએ, તો એકે ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાજેવું વાસણ હોય છે. તેને તળીએ એક ગ્રીણો વહે પાડેલો હોય છે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરતું મૂકે છે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી ભરાતું જાય છે. જ્યારે એ વાસણ એક ટકોટક પાણીથી ભરાઈને ડૂબી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાય છે. એ વાડકો કાઢી લઈને વળી તરતો મૂકે છે. તે ડૂબી જાય ત્યારે બીજી ઘડી થાય. એપ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું પડે છે.

કેરાવલાલ.—પણ મહેતાજી સાહેબ, તમે જવાં કહેશો તેવાં વામણ કંઈ જોવામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય?

મહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહે છે. બધા લોક કંઈ એ વાપરતા નથી. મંદિરે કે જોશીને ત્યાં હોય. કામ પડે ત્યારે એવી ઘડી મોડે છે. પણ કેરાવલાલ ઘડીના પળ એટલે શું અને તે કેટલા?

કેરાવલાલ.—ઘડીના પળ સાઠ, એવું અને કોણકમાંથી શીખી ગયા છીએ.

મહેતાજી.—ઠીક, ઘડીનો અરોબર સાઠમા ભાગ તે પળ.

પાઠ ૭૭. ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર   કસબ   પાલવ   વેઠ   કુંદોરા

સોનું અને રૂપું મોંઘી ધાતુ ગણાય છે, કેમકે બીજા ધાતુએ ભોંયમાંથી જોડલી નીકળે છે તેટલી એ જ નથી. તેટલામોટે સોના રૂપાનો એક નાનોસરખો તોપણ તેની ઘણી કીમત બેસે. સોનાની

રૂપાના રૂપિઆ પાડે છે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દરા રૂપિઆ તો આપણી મૂઠીમાંએ રહે, પણ તેટલાનું લોહ તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઊપડે પણ નહિ. સોના-રૂપાપર કાટ ચડતો નથી, અને એ દેખીતાં સુંદર ને ચળકતાં, માટે એનાં સારાં સારાં ઘરેણાં થાય છે. કંઠી, કડાં, વેઠ, વીટીએ સોનાનાં થાય છે. કક્ષાં, સાંકળાં, કંદોરા, એવી એવી જાણસો રૂપાની થાય છે. કોઈ તાલેવર હોય, તે તો લોટા, લોટીએ, વાડકીએ, અને એવાં એવાં ખીજાં વાસણ પણ રૂપાનાં કરાવે છે. અરઘા, પાવલી, બેઆની-એ રૂપાની થાય છે. સોના રૂપાના તાર ઘણા જીણા થાય છે. તે તારને હીરાસાથે વણીને કસબ કરે છે. પછી તે કસબની કોર, પાલવ, કે તોઈ વણીને લગેડ ચોડે છે.

પાઠ ૭૮. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૧.

નાખુશ

જેઠએ વાર આપણે અને જનાવર કઈ વાતમાં મળતાં નથી અને કઈ વાતમાં મળતાં છીએ. આપણે ટટાર આ-લીએ છીએ, જનાવરથી તેમ ચલાવું નથી, એ તો પોતાનું માથું ભોંયગમ રાખી હોડે છે. આપણે પગે હોડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હોડે છે. આપણે આંખે જોઈએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને રારીરે કંઈ લાગે છે, તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરે છે.

સાહે થાય ત્યારે આપણને ખુશી થાય છે, ને માથું

પૂરે નાખુશી લાગે છે તેપ્રમાણે દોગને પણ થાય

કંઈ સાહે જોઈને ખુશ થાય, ને માથું જોઈને

ગાય પોતીકા વાછરડાને જોઈ ખુશ થઈ તેને

ચાટે છે, પણ વાછરડું ખોવાય, કે મરી જાય, તો બહુ દુઃખી થાય છે.

પાઠ ૭૯. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૨.

વાચા

ભાન

આપણને વાચા છે, તેથી આપણા મનમાં હોય તે ખીજને કહીને, મમજીએ, પણ ઢોરથી તેમ થતું નથી. મોઢેથી કંઈ સાદ કરે ખરાં, પણ ખોજાતું નથી. કૂતરાંને દુઃખ થાય છે ત્યારે તે રડે છે, ને ખીએ છે ત્યારે પૂછડી પાછલા પગ-વચ્ચે ઘાલી દે છે, પણ એનાથી ખોજાતું નથી.

આપણને ઇશ્વરે અકલ આપી છે, તેથી વિચાર કરી રાખીએ, ને બધું સમજી રાખીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું નથી, કેમકે તેને અકલ નથી. આપણે તો જાણીએ કે ઘરને ખારી ખાગણાં શું કરવા હોય; ચૂના મટોડીના શા-મોટે કરે છે, ને લાકડાંના શાવારને કરતા નથી. એ બધી વાતો આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ ઢોર એવું કંઈ સમજે નહિ.

વળી આપણે સમજીએ છીએ જે સાહે કામ કરવામાં પુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે પુણ્યનું કશું ભાન નથી.

પાઠ ૮૦. ભાઈએનું હેત.

કાંચળી

પીઅર

મોસાળ

લક્ષુ ને લખી કરીને ભાઈએનું હેતાં; તેમને વાની ટેવ નહોતી; વળી એક એકને ધાગં

લોડે નહિ. એક દિવસ તેમની મા પીઅર જવાની હતી. તેણે એક છોકરાંને કહ્યું કે આજ તમને મોસાળ તેડી જઈશ. એ સાંભળી તેમને ઘણું હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં લખીના પગની ડેમે પાણીના લોટા ઢોળાઈ ગયો, ને તેથી તેમની માની કાંચળી પલળી ને બગડી. પછી તેમની માએ દીકું ને જાણ્યું જે એ કામ છોકરાંનું હશે. માટે તેમને બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નવી કાંચળી બગાડી, માટે આજ તમને મોસાળ નહિ તેડી જઈ. એ સાંભળીને એકનાં મોં ઉતરી ગયાં. માની રીસ જરા ઉતરી, ત્યારે લખીએ જાહેને કહ્યું, માં પાણી તો મારાથી ઢોળાયું હતું, એમાં બાઈનો તો કરો. વાંક નથી, તો એને શામાટે નથી તેડી જતી? માએ લલ્લુને તેડીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી માએ કહ્યું, વાહ, ત્યારે તું મારી જોડે આવજો. પછી લખી આપડી ઘેર રહી. વાહ! એ બાઈએન કેવાં ડાહ્યાં!

પાઠ ૮૧. ભાઈએનવિષે કવિતા.

નિંદે બળવંતા ક્લેશ હજનાં

આપાઈ.

મળી આપણુ જણુ બંને બેન,

સંપી રમીએ તો સુખ બેન;

લોડે રોડે તો સધળો શોક,

લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.

બળવંતા પરમેશ્વર આપ,

અમને સંપ સદા તું આપ;

જેથી સુખમાં દહોડા જાય,

દીએ લેશ ક્લેશ ન થાય.

હજતાં મજતાં બાજક હોય,
કદોંએ લો રો નહિ કોય.
રમે જમે ને ગીતા ગાય,
માતા મનમાં રાજી થાય.

૩૦ ૬૦ ૩૧

પાઠ ૮૨. પાણી.

• ટપકાં   ઝમવું   કરા   ઠીંબ
ધૂમર   બરફ   રૂપ

તમે દીકું તો હરો જે ચૂલે પાણીની તપેલી, મૂકી હોય,
તેમાંથી વરાળ નીકળે છે. જે તેના ઉપર તાસક ઢાંકીએ
ને તેમાં ટાકું પાણી રેડીએ, તો તે તાસકનીએ પાણીનાં
ટપકાં ચોટલાં દેખાય છે. એ પાણી કંઈ ઉપરનું ટાકું પાણી
ઝમીને નીચે ગએલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ
તાસકઉપરના ટાકા પાણીને લીધે ઠરીને તે તાસકની પાછળ
ચોટી રહે છે.

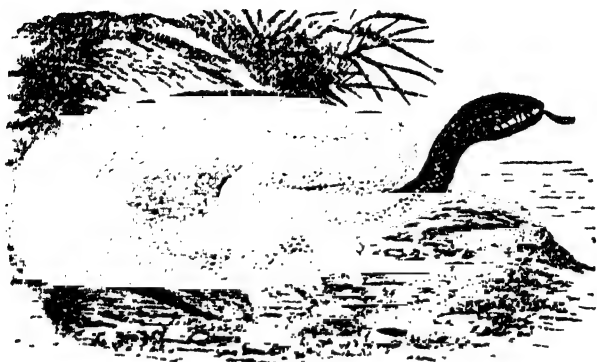
કોઈ વખત ગગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાયમાં રાખે
તો હાયની ગરમીથી આગળી જઘને તેનું પાણી થાય છે.
કોઈ વખત ઠાર પડે છે, ત્યારે છાપરાઉપર ઠીંબમાં પાણી
રાખ્યું હોય, તો તે ધીની પેઠે ઠરી જાય છે. એને બરફ કહે
છે, ને પછી દહોડા બગે છે, ત્યારે આગળીને પાછું તેનું
પાણી થાય છે.

શિયાળામાં સાંજે વેગળેથી ધૂમાડાજેવું દેખાય છે. તેમાં
જઘએ તો લગડાં ભીનાં થાય છે. એને ધૂમર કહે છે.
રાતમાં એવી રીતે ઘાસ કે ઝાડનાં પાંદડાંઉપર ભોતીના દાણા-
જેવું પાણી પડેલું દેખાય છે, તેને ઝાકળ કહે છે.

ત્યારે આ વાતડિપરથી નકાં ધાય છે ને વરાળ, કરા, બરફ, ધૂમર, ને ઝાકળ, એ સર્વ જીવંદાં જીવંદાં રૂપ છે, પણ તે જાતે પાણી છે.

પાઠ ૮૩. સાપ.

મધ્યમ પુષ્કળ થેલી

સાપ લાંબો અને જમ વળવું હોય તેમ વળે એવા હોય છે, કેમકે એના બરડાનાં હાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લંબાઈના માપમાં એવા ત્રણસેં સાંધા હોય છે. કહે છે કે સાપના પગ પેટમાં હોય છે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળીએના છેડા જમીનડિપર ટેકી ટેકીને એ ચાલે છે, તેથી લોક જાણે છે કે પેટમાં પગ છે તેવની ચાલે છે. એના જડાના પાણુ જીવંદા જીવંદા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોટું કરે છે.

સાપને એવા દાંત હોય છે કે ઝાલી શકે, તેથી જાદર કે કંઈ જનાવર પકડીને આખું ને આખું ગળી જાય છે, પણ તેનાથી ચાવીને ખવાતું નથી. કોઈ સાપને ઝેરી દાંત હોય છે. તે જ્યારે કરડે છે, ત્યારે પેલા ઝેરી દાંત ઘોંચે છે, તેથી તેની તળેની ઝેરની થેલી દબાય છે ને તેમાંનું ઝેર તે પોલા દાંત વાટે ધામાં પેશીને લોહી જોડે ભેગું થઈ જાય છે.

સાપ કરો કે તરત જખમની ઉપર થોડે છેટે તાણીને પાટો બાંધવો કે તેથી ઝેર ખીજ લાહીમાં પ્રસરે નહિ; પછી તેના ખીજ ઘટતા ઉપાય કરવા, અથવા જાણીતા માણસપાસે તેને લઈ જવું.

પાઠ ૮૪. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૧.

જીવદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ ઊનાળામાં ઝાડને છાયે પડ્યો પડ્યો ઊંધતો હશે. તેના શરીરઉપર થઈને કેટલાક ઊંદરે દોડદોડ કરી મૂકી. સિંહ જાગી ઊઠ્યો, ને એના પંજમાં એક ઊંદર આપ્યો, તેને એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે ઊંદરે કાલાવાલા કર્યા જે મહારાજ, આટલો યુનો માફ કરો. સિંહને દયા આવી ને તેને છોડી દીધો. જતી વેળા ઊંદર એટલું બોલ્યો જે સાહેબ, તમે દુઃખમાં હશો, ત્યારે મારાથી તમારી જે આકરી બનશે, તે કરીને તમારે દુઃખ ટાળીશ, કેમ જે આજ તમે મને જીવદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હશીને મનમાં કહેવા લાગ્યો જે આ નાનો સરખો ઊંદરોડો જોને કેટલી શોખી કરે છે! એને મારા સામર્થ્યનું ભાન નથી. હું આપ્પા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડાનેવો ઊંદર કહે છે જે હું તમારે દુઃખ ટાળીશ. કેવો ધેલો છે! એ મારે દુઃખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૨.

હાજર તરણું બળવશે દાસ

એક વેળા એવું બન્યું જે પેલાજ ઝાડતળે એક જાણુ જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનો એજ સિંહ આવી પડ્યો

ને ઘણાંએ ફાંફાં માર્યો, પણ માહેથી છૂટાયું નહિ, ને બહુ અકળાયો એટલે ખૂંસો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલા જંદર દરમાંથી ઝટ લધને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલા સિંહને મોટા દુઃખમાં દીડો. જંદરે વિચાર્યું જે આ વખત જીવદાનનો બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહારાજ, શીકર કરશો મા, તમારો દાસ હાજર થયો છે. તેનાથી બનશે તે આકરી બળવશે. પછી તેણે પેલી જાળ દાંતવડે કાતરી નાંખી, ને સિંહને છૂટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં સમજ્યો જે તે દહાડે હું હશ્યો હતો, પણ હવે મને અખર પડી કે વખતે તરણું સરખું હોય તે પણ ક્રમમાં આવે છે. આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું જે કોઈને હલકું ગણવું નહિ. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવે છે. વળી કોઈએ આજણું સાંકે કર્યું હોય, તો તેનો પાડ માનીને પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૬. શણ.

સાંઠીઓ	બોયાં	સોટી	દીવાસળી
રેસા	સૂતળી	ટાટપટી	

શણના છાંડ માણસપૂર થાય છે. તેને પીળાં ફૂલ આવે છે. એ છેટેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાય છે. શણનાં ખીઆં અને પાંદડાં તો ઝાઝા કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ બહુ ખપની છે. જ્યારે શણનેસાર ખી વાવે છે, ત્યારે તે ઘણાં પાસે પાસે વાવે છે, તેથી કરીને છાંડને લાંબા ફાંટા પૂટતા નથી. એ છાંડનાં ફૂલ ખરી ગયાપછી શીંગો આવે છે. તે પાકીને ધૂધરાની પેઠે ખડખડ વાગેછે, ત્યારે ખેતરમાંથી શણના સૂકાએલા છાંડ ઉપાડી લે છે. વળતી

તેના બારા બાંધીને તળાવ, નદી, કે ખીજી કંઈ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં બાર મુકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી બય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સાઠીને છેડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રેસા નીકળે છે, ને જે બોયાં રહે છે, તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રેસાને ઘોઈ સાફ કરે છે, ને તેની સૂતળી વણે છે. ટાટ પણ એનાજ વણાય છે. સૂતળીના ટાટ વણે છે, તેને ટાટપટી કહે છે.

પાઠ ૮૭. શિયાળ.

શિયાળવાં બુંગળાં વાઠ બોલ * અંડેર*

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો ખૂબો પોડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શિયાળવાં કહે છે. તમે શિયાળવાં દીઠાં છે? ના, શિયાળ ધણું ખીકણુ જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નીકળતું નથી, કોઈ ચોરીથી નીકળે તો નીકળે.

શિયાળ કૂતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છેડેથી બુંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છેડે આણી હોય છે, ને એની પૂછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાત્રે ટોળું થઈ શિયાળવાં આવેલાં શોધવા નીકળે છે. મુએલાં જનાવર પડ્યાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ ફાંચે તો ગામમાંથી કૂકડાં કે ખીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. જ્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે ત્યારે ફળ મેવો ખાય છે. તેથી કોઈ વાર વાડીએમાં ને

* અંડેર એટલે અંડિએર.

શેરડીના વાદમાં પેશીને બહુ નુકસાન કરે છે. એકાંત જગ્યામાં બોલ બોલી તેમાં શિયાળવાં રહે છે. તેમને ખંડેરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮. લોભીઓ.-ભાગ ૧.

લોભીઓ   જમણવાર   પડપૂછ   લાભ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જણ ગયો ને કહ્યું કે, ભાઈ સારું, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે મોટો પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીશ. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયા પછી એ તપેલાંમાં ખીજનાનાં તપેલાં મૂકીને પેલો પાછાં આપવા આવ્યો, ને પેલા લોભીએ કહ્યું કે આ સંભાળી લો. પેલાએ ગણવા માંડ્યાં, તો વધ્યાં. ત્યારે પૂછ્યું કે આટલાંજ લઈ ગયા હતા? તે કહે કે ના, થોડાં લઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પૂછ્યું કે આ વધારે ક્યાંથી આવ્યાં? પેલો કહે કે તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વિચાર્યાં, મોટે આ નાનાં તપેલાં મોટાનાં બરમાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું જે આ તો કોઈ મૂર્ખ છે. ખીજનાં તપેલાં મારે ત્યાં જૂલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, મોટે હવે વધારે પડપૂછ કરવી નહિ. આપણને તો એમાં લાભ છે એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પાઠ ૮૯. લોભીઆ.—ભાગ ૨.

ધૂતારા   નાદાન   આદમી

● પૂછી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીઆને ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણું તપેલાંના ખપ પડ્યો છે. પેલો લોભીઆ કહ્યું, ભલે, જોઈએ તટલાં લઈ જાઓ. પેલો ઘરમાંનાં ખર્ચાં લઈ ગયો, એકે બાકી રાખ્યું નહિ. લઈ જઈને ઘરમાં મૂક્યાં તે પાછાં આપ્યાંજ નહિ. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીઆ પેલાને પૂછ્યું, ભાઈ, કેમ હજી તપેલાં પાછાં લાવ્યા નહિ? ત્યારે પેલો બોલ્યો જે તે તો મરી ગયાં. પેલો લોભીઆ બોલ્યો, મારે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ સાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારોની જે તપેલાં વળી વિચારતાં હશે! પેલો લોભીઆ એટલું સાંભળીને ચૂપ થઈ ગયો. કશુંએ બોલ્યો નહિ. કહેવત છે કે “જ્યાં લોભીઆ વસતા હોય, ત્યાં ધૂતારા જીએ ન મરે.”

પાઠ ૯૦. ભીંડી.

વાણ

ભીંડીના છોડ પણ રાણના જેવડા જિંચા હોય છે, પણ એ બંનેનાં પૂલમાં ફેર છે. રાણની રીંગો થાય છે, ને ભીંડીને ત્રીણા ત્રીણા ભીંડાજેવું થાય છે. રાણનું ફૂલ રંગે પીળું હોય, ને ભીંડીના ફૂલનો રંગ ઘોળો હોય.

જેમ રાણના છોડને કોંઈવરાવીને તેમાંથી રાણના રેસા કાઢે છે, તેજ પ્રમાણે ભીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે.

અમે રેસાને વણીને તેની દોરીઓ કરે છે. અમે દોરી ઓનાં
 મોટાં જડાં દોરડાં પણ બનાવે છે. ઘણાખરા ગરીબ
 લોક ખાટલો બરવામાં સૂતરની પાટીને ઠેકાણે વાણુ બરે
 છે. તે વાણુ પણ બીંડીનું થાય છે.

બીંડીમાં ને રાણુમાં રંગનો અમે ફેર છે. બીંડીનો રંગ
 ઘોળો, ને રાણુનો રંગ કાળાશપર હોય છે. રાણુના કરતાં
 બીંડી ઘણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૯૧. ઊંઠ

ખુંધ	રેતાળ	સંદેશો	મુસાફરી
રણ	ચરખી	પોષણ	સાંઘણી

જોઈ ખુદુ જોયું, ને તેની પાઠપઠ મોટી ખુંધ નીકળેલી
 હોય છે. અમનુ ગણુ લાંબું અને મોં નાનું છે. હોઠ તો

હાસ્યાંજ કરે છે. એ દેખીતું તો ધણું તરેહવાર છે, પણ બહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનપર બહુ ઝડપથી ચાલે છે, તેથી, તથા પાણીવગર કેટલાંક દહાડાલગી એને ચાલે છે, તેથી, રેતીનાં મોટાં મોટાં રણમાં મુસાફરી કરવાનું તેને ધણું સહેલું પડે છે.

ઊંઠને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં બહુ ગમે છે, તેથી વાટે ચાલતાં આવળીઓ, કે એવાં કંઈ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે. બ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ધણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે એની ખુંધ સંકડાઈને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરખાથી એનું પોપણ થાય છે.

ધણું ઝડપથી ચાલનારાં ઊંઠને સાંઢણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશા લઈ જવાને એ બહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ દર. વનસ્પતિની શી શી જાણસો આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૧.

વેલા	*સૂરણ	રતાણુ	શકરીઆં
બટાટા	કંદ	તળવું	અળવી
તાંદળજો	મેથી	પોઈ	બાફીને

કેટલાંક ઝાડના મુળીઓ, થડ, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, ખીયાં સૌ ખાધામાં આવે છે. કેટલાંક ઝાડ મોટાં, કેટલાંક નાના છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. સૂરણ, રતાણુ, શકરીઆં, બટાટા, એ સૌ કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને બાફીને કે તળીને ખાધાં હોય તો બહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ઘઉં એના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ એટલે સાંઢા ખાધામાં આવતા નથી. પણ શેરડીના તો

સાંઠાજી ખવાય. ઝમનાં પાંદડાં કે ખીજું કંઈ ખાધામાં આવું તથી. શેરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે !

તાંદળજી, મેથી, પોઈ, અને ઝમવી ઝમવી ઘણી જાતની ભાજનાં પાંદડાં ને કુમળાં ડાંખળાં, ઝમ સૌનું સાક ધાય છે. ઝમનાં મૂળીઆં તો કઠણ હોય છે; માટે ખાવાનાં કામમાં આવતાં નથી, કેમકે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તોપણ ચડે નહિ. પણ અજવીનાં તો પાંદડાં, દાંડા, ને કંદ ત્રણે ખાધામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩. વનસ્પતિની શી શી જાણસો આપણા ખાધામાં આવે છે.

લાગ ૨.

*સેકડો અગથીઓ કડા લીલવા

સેકડાનાં, અગથીઆનાં, અને કડાનાં ફૂલ તળીને અથવા કઢીમાં નાંખીને ખાય છે, અને તેમાંનાં ફેટલાંકની તો રીંગિા પણ ખાય છે.

ફેટલાંક ઝાડની રીંગિા લીલી ને લીલી સાક કરીને ખવાય છે; અને તે સ્વકામિ તેના દાણા નીકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકડાની, ચાળાની, ગુવારની, ઝમવી ઝમવી ફેટલીક જાતની રીંગિા તો ઝમમની ઝમમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણા, લાંગ, ને તુવેરની રીંગિાને ફાલીને તેના લીલવાનું સાક કરે છે, કેમકે તેનાં છોડાં

જાડાં ને કઠણુ હોય છે. વાલની પાપડી કુમળી હોય, ત્યારે તો તેને છોડાસુધાં રાંધે છે, પણ કઠણુ હોય ત્યારે તો ચ્ચેકલા લીલવાનુંજ રાક કરે છે.

ફળ ખડું જાતનાં થાય છે. કેરી, જાંબુ, નારંગી, કેળાં, ચ્ચેવાં ચ્ચેવાં ફળ ચ્ચેમનાં ચ્ચેમ ખવાય છે. શીંગણાં, બીંડા, કેળું, દૂધી, કારેલાં, કેટલાં, ચ્ચે પણ ફળ સમજવાં. પણ ચ્ચે રાંધ્યાવગર ખવાતાં નથી.

પાઠ ૯૪. વહાણુ.

પાર સઠ મજ્જો સીધું સુમાન
માછી ખારવા હંકારવું *હલેસાં તોપ

ચ્ચેક ગામથી ખીતે ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે માછી નદી આવે તો આપણે આ પારથી પહે પાર કેમ જઈએ વાર? ચ્ચેવે ડોકાણે તો ઉતરવાને સાર હોડીઆ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેસીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે ચ્ચે લાકડાની કરેલી હોય છે અને લાકડું હલકું મોટે તે તરે છે. માછી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને માછી આદરેજવાં લગડાં બાંધે છે તેમને સઠ કહે છે. તેમાં પવન ભરાય, ત્યારે તે ખુબ ઝડપથી ચાલે છે. પણ નહિ હોય ત્યારે હલેસાં મારીને કે વાંસવતી ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઆમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઆ હોયછે, પણ મોટા દરિયામાં જવા આવવાને તો માછી માછી હોડીઆ હોય છે. ખસેં ત્રણસેં હોડીઆ ચ્ચેકઠી કરી-ચ્ચે તે કરતાં પણ તે તો માછી હોય. ચ્ચેવી હોડીઆને વહાણુ

*હલેસાં ચ્ચેટલે ચાલવા.

કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો ચ્મકાદ મઠ હોય, પણ વહાણને તો ચ્મવા ઘણા હોય છે. મછવામાં કે હોડીમાં બાચે પચાસ આદમી માય, પણ વહાણમાં તો બસે, ત્રણસે, ને વખતે મોટા વહાણમાં તો હજારો માણસ સમાઈ બાય, ને વળી તે બધાંનું સીધું, મામાન, પેટી, પેટારાસુક્કાં રહે. ચ્મવા વહાણપર વળી તોયો પણ ગયે છે.

પાઠ ૯૫. શીંછ-ભાગ ૧.

ખિહામણી

મધમાખ

મધપૂડો

શીંછને આખે ડીલે જાડા ને લાંબા તાળ હોય છે. શીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચડે. તેના પગ મજબૂત હોય છે, તેવની ઝાડ પકડી ઉપર ચડે છે. શીંછનું શરીર બહુ બારે છે, તોચ્મ તે ખિલાડીના જીવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે. કેટલાંચ્મક કાળાં, કેટલાંચ્મક ભૂરાં ને કેટલાંચ્મક ધીળાં પણ હોય. શીંછમાં ચ્મક જાત ઘણી ખિહામણી હોય છે. શીંછ ફળ, કંદ,

માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાત્રી મધમાખ મધપૂડા બાંધે છે તે જો રીંછના જાણવામાં આવે, તો ઝેના જોગ મૂળ્યુ આખો દહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં પોતાના પંજ માથે તેવડું કાણું પાડે, ને જોતાં જોતામાં સઘળું મધ ખાઈ જાય. મધમાખીનું ઝેની જોડે કશુંયે ચાલતું નથી, કેમકે ઝેના વાળ ને ઝેની ચામડીને લીધે ચટકા લાગતા નથી.

પાઠ ૯૬. રીંછ—ભાગ ૨.

ભચરડીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પગપર ઊભું થઈ આગલે પગે પકડીને આપડાને ભચરડીને મારી નાંખે છે, પણ તેના પર તે જવલેજ પડે છે. ઘણાંજ જખ્યાં થયાં હોય, કે ઝેનાં બચ્ચાંને છેડશે ઝેમું ઝેમને લાગે, તોજ તે માણસની સામાં થાય. ઝેને ઝેનાં બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે, ને શીઆજો લાંબો હોય, ત્યાં ઘોળાં રીંછ હોય છે. બધી ભોંય બરફથી ઢંકાઈ જાય છે, ઝેને ઘણા દહાડાજી સૂરજ જાણતા નથી, ત્યારે ઘોળાં રીંછ બરફમાં ખોડા ખોદીને આખો શીઆજો બચ્ચાંસુદ્ધાં રહે છે, ને ઊનાળામાં બરફ ઝોગળવા માંડે ત્યારે બહાર નીકળે છે. ઝેનાં બચ્ચાં કતરાજેવડાં હોય છે. તે માની કોડે ભમતાં ફરે છે. પાણીમાં કિતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે ત્યારે માની પીઠપર ચડી બેસે.

પાઠ ૯૭. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવણી કંસારા કલઘઘડા ભેગ

સોના રૂપાકરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબુ, જસત, સીસું, અને કલઈ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને જસતનો ઘોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મેળવે છે, ત્યારે તે મેળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ, તાંબાંપીતળનાં વાસણ કેટલાં બધાં થાય છે ! લોટા, લોટીઓ, ગાગેર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકાઓ, કથરોટા, થાળીઓ, કૂડીઓ, ચર, તાસકો, એવાં એવાં ઘણાંજ વાસણ કંસારા ઘડીને કરે છે, પણ એવાં વાસણને કાટ ચેડ છે, મોટે કલઈ કરાવ્યાવિના તેમાં કંઈ આવુ નહિ, કે કંઈ જાણી જાત્રી વાર ઘાલી મુકવી નહિ. કલઈ કુણેલાં તાંબાં વાસણ રૂપાંનેવાં ચળકતાં દેખાય છે. કલઈ રંગે રૂપાંની ઘોળી હોય છે, પણ એના જોવી કઠણ નથી. કલઈનો કટકો હાથે વાળીએ તો વળે, પણ તેવોજ રૂપાનો હોય તો વાળવો કઠણ પડે. મેહણી, વાડકા, વાડકાઓ નરી કલઈનાં કરવાં જોઈએ; કેમકે કટાય એવી વસ્તુઓ તેમાં રાખવામા આવે છે. કલઈઘડા એવાં વાસણમાં મીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે મીસાના ભેગવાળા વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રાગ થાય છે.

પાઠ ૯૮. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગોળીઓ ઘરા બંદૂક કાંતીલોહું

જેમ તાંબા પીતળને કલઈ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં લોટાનાં પતરાંને કલઈ ચડાવે છે. કલઈનો રસ કરીને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલઈ

મોડે છે. એવાં પતરાંને કાંતીલોટું અથવા ચીનાઈ પતરાં કહે છે. એની દાબડીઓ, પેટીઓ, દાબડાઓ, ફાનસ, અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ બનાવીને વોહોરા વેચે છે. તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલઈ નાંખે છે, એટલે કાંસું થાય છે. કાંસાનાં વાસણુ કઠાતાં નથી, મોટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાંપરાં એનાંજ કરાવે છે. સીસાનો રંગ જમતના જેવો હોય છે. ખરો, પણ એના જેવું એ કદાચ નથી. સીસું બહુ નરમ છે; એક કડકો કે પતરું સીસાનું હોય, ને તેને વાળીએ તો ઝટ દહને વળી જાય. બેદુકની ગોળીઓ ને છરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિદ્ધર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯. રત.—ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાળો ટેટી ટોકા

કુંપણ મોર તરબૂચ કલ્લોલ રાએણ

વરસની મોટી મોટી માસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે, બિનાજો, ચોમાસું, ને શિયાજો. બિનાજામાં દહાડા લાંબા ને રતો ટૂંકો હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડીલે બફારો વળે છે, તથા મદી, તળાવ, એ સૌમાંથી પાણી સૂકાઈને એાછું થઈ જાય છે. કેટલાંક ઝાડને ફણુગા યૃટી નીકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપણ થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાં એક ઝાડપર મોર કે જૂલ થાય છે. પછી તે ખરી જઈને પછવાડેથી ફળ નીપજે છે. બિનાજામાં આંબાગાળો શરૂ થાય છે. એ રતમાં કેરીઓ, રાએણ, ટેટીઓ, તરબૂચ, એવાં એવાં ઘણાં ફળ ને મેવા નીપજે છે. ઝાડપર કોયલ ટોકા કરી રહે છે. બીજાં પંખી પણ ગાય છે, ને કલ્લોલ કરે છે. કેટલાંએક તો પોતાના માળા બાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦. ૨ત.—ભાગ ૨.

ધમધોર ચમકારા ગર્જના પુર દુકાળ

વીજળી કડાકા કાટકો હેલી

ચોમાસાની ૨ત બેસે છે તેમાં વાદળ ધમધોર થાય છે. કોઈ કોઈ વેળા વીજળીઆના ચમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા, ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. એકત હળ બાધને પોતપોતાનાં એતર એડવા મંડી જાય છે. તેમાં બાજરી, જીર, ડાંગર, કપાસ, એવી એવી જાણુસો વાવે છે. ધણા વરસાદથી ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે ઠામ ઠામ લીલું લીલું થઈ રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રણિયામણી લાગે છે કે કંઈ મણા નહિ. કદી કદી નદી-નાળામાં પૂર આવે છે. કોઈકોઈ વખત તો બધે ત્રણ ત્રણ દહાડાની એવી હેલી રહે છે કે બહાર નીકળાય નહિ; કેટલાંક ધર તો પડી કે ભોંયમાં બેસી જાય છે. પંખી બાપડાં બુખ્યાં ને બુખ્યાં માળામાં બેસી રહે છે; ઢોરથી ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તથા જનાવરને દુઃખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજ થાય છે. જો વરસાદ ન આવે તો દાણા કે ઘાસ કશું પાકે નહિ, ને જો પાકે નહિ તો દુકાળ પડે.

—

પાઠ ૧૦૧. ૨ત.—ભાગ ૩.

કપાશીઆ કાલાં હિમ સધડી તાપણી

ફૂઠવાવું ડગલી તેજનો ફૂંડાણું

શીઆળાની ૨તમાં ઘાઠ પડે છે, ત્યારે એતરમાં ઘઉં

થાય છે. અણુ અને ખીજને કોણ પણ એ રતમાં નીપ-
જે છે. ચોમાસામાં કપાશીઆ વાવ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી
કપાસ કે કાલાં ઉતારી લે છે. શિયાળામાં ન્યારે કોઈ
વખત ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હિમ પડે છે, તેથી ઘઉં,
કપાસ, વગેરેને ઘણું નુકસાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય
માટે કેટલાક ડગલીઆ, કેટલાક બેવડાં અંગરખાં, ને કોઈ
બડાં લગડાં પહેરે છે. ઘરમાં મધડીઆમાં દેવતા કરીને
તાપે છે, ગામડાંમાં ને ખેતરમાં સવારને પહોર કે રાતે
તાપણીઆ કરીને તેની આગળ પછાડી ફૂડાળુ વળીને મા-
ણસ તાપવા બેસે છે. શીઆળામાં દહોડો ટૂકો ને રાત
મોટી હોય છે. આપડા ગરીબ માણસ, જીમની પાસે પહે-
રવા એકવાનું ન હોય, તે મહા મહા દુઃખ પામે છે.
કંઈક વખત તો હિમ પડે, ત્યારે ખિચારાં જનાવર ટાઢે
ફૂંઠવાંધીને મગલુ પામે છે. શીઆળામાં બ્રુખ મારી પેઠે
લાગે છે. એ રતમાં તેજનો નાંખીને સાંરે સાંરે ખાવાનું
કરી રાખે છે, તે રોજ સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨. હાથી.

ચૂડા   દુરભન   મુંઠ   રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના મા-
થાપર ખીજે ઊભો રહે તો એની પીઠે પહોંચાય. તેમજ
છ માત્ર માણસ લાંબે હાથે એક ખીજના આંગળાં પકડીને
ફૂંડાળું વળીને ઊભા રહે, તો તે એના શરીરની આસપાસ
પહોંચી વળે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલાજેવા
બડા ને માણસપૂર ઊંચા હોય છે. એના શરીરપ્રમાણે
જેતાં એની પૂછડી ઘણી નાની અને પાતળી છે. ખીજાં

જનાવર જેમ મોઢાવતી ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે તેમ એ ઉપાડતો નથી; પણ જેમ આપણે આપણા હાથવડે લઈને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ ચંદવતી કરે છે. ચંદ ધણી કામગી છે. તેવોડે ઝાલવુ હોય તે ઝાલે, અને અઠપટ્ટી ગોઠ હોય તે પણ છેડે.

હાથીને એવડા દાંત હોય છે; કહે છે કે “હાથીના દાંત આવવાના જુદા ને દેખાડવાના જુદા.” બહાર જે દેખાય છે તેવતી કંઈ આવતો કે ખાતો નથી; એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમાં આવે છે; વળી એની ધણી વસ્તુઓ આપણા કામનેમારુ અને છે. ચૂડા, રમકડાં, અને બીજી ધણી એને એની યાય છે.

પાઠ ૧૦૩ ઘર.—ઈંદ.

છત	ગોતર	લોંદો	ચોકકું
ભટ્ટી	કસણવું	પણો	અલગ

ઘણાંક ઘરને છતની ભીંત હોય છે. ત્યાં પથગની છત હોય, ત્યાં તો છતને ડોકાણે પથગજ વાપરે છે. ઘણાંખરાં ગામડાંમાં તો છતની ભીંતો હોતી નથી, પણ માટી અને ગોતર એને એકઠું કમણીને તેની આંધેલી હોય છે. ડુંભાર ધોગે પાડે છે પહેલાં તો તે મારી જોઈએ તેવી માટી તળાવમાંથી કે બીજે કોઈ ડોકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જગ સ્ક્રાયા દઈને તેમાં પણ કે ગમ્મ આળીને નાંખે છે. વળતી તેમાં પાણી ડેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ગુદી ગુદીને ચીકણી ગાળેલી કરે છે.

પણો એટલે કીણી રેતી.

આરે તૈયાર થયો કે તેમાંથી થોડા લોદો લઈને ઇંટના આકારજેવા લાકડાના ચોકઠામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ઇંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકડું અલગથી ઢાપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ધોઈ નાંખે છે, તેથી ખીજી ઇંટ પાડવાનો લોદો તેમાં મૂકે છે તે કોરે વળગી જતો નથી. લાકડાના ચોકઠાને ડેકાણે પીતળના સાંચા વાપરતા હોય તો વારે ધડીએ પાણીએ ધોવાની જરૂર રહે નહિ; એવી રીતે હજારો ઇંટો હારખંધ પાડ્યા જાય છે. પછી તેને તડકે બક-વીને બઢીમાં પકવે છે.

પાઠ ૧૦૪. કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરી ઇંટ કુંઈ ધર ખંધાય નહિ; તેની માથે કોલ અથવા કેલ જોઈએ. હવે મટાડાનો કરો કે ભીંત બાંધવી હોય, ત્યારે મટાડીનો કોલ કરે છે, પણ જોખંધ કમવું હોય, તો જોઈએ. મટાડીઆ કાંકરા ઘોળા ઘોળા થાય છે, તેને ઇંટની પેઠે બઢીમાં પકવે, ત્યારે તેની જો થાય. એવી જો લાવીને તેને ચાળીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. ત્યારે કડીઆ પાંડલવહેલી ભીંત બાંધવા માંડે છે, ત્યારે તે બાંધમાં લાંબો ખોડો મજૂરપામે ખોદાવે છે, અને તેને તળીએ કોલનો જોડો થઈ પાથરીને તેપર ઇંટની હાર ગોઠવે છે. તે હારપર ખીજી કોલ પાથરીને ઇંટો ગોઠવે છે. એ રીતે વાગકુતી કોલ ને ઇંટોના થઈ કરીને ભીંત કરે છે ભીંત કચી હોય ત્યારે ખાડામાંથી શું કરવા બાંધતા હશે વાઈ? તેનું કાગણુ એટલુંજ કે પેલી ભીંત બરાબર થીર ઊભી રહે ખાડામાં જે ભીંત બાંધે છે, તે પાથો કહેવાય છે. જેમ ત્રાડનાં મૂળીઆં બાંધમાં હોય છે

તેમને આધારે તે ઊભું રહે છે તેમ બોયમાં પાયો નાંખે છે તેવો ધર ઊભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫. છાપફં અને માળ.

ખલાશી કામડાં મોતીઆ પકવાસા *ભારોટીઆ
વહેરવું કરાઈ સરડવું વળી †લગ

કડીઆમ્મ ભતિા તૈયાર કરી. હવે ઘરમાં વરસાદનું પાણી ન આવે અને તાપ ન લાગે માટે ઉપર છાપફં કરવું જોઈએ. તે સૂતાર કરે છે. વચ્ચે એક માબ ધાલીને તથા જોઈએ તેટલો ઢાળ રાખીને ઊભી વળીઆ જડે છે. તેઉપર ખલાશીઆ કામડાં સરડે છે. કોઈ તો કામડાંને ઠેકાણે લાંબી લાકડાની ચીપો જોડે પકવાસા કાઢે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર છેલ્લાં નળીઆં ચડાવે છે. નળીઆં કુંભાર ઘોડે છે, પાણુ તે છાપરાપર ચડાવવાનું કામ આગવો કરે છે. માટું લાંબું છાપફં હોય તો માબ ને માતીઆની વચ્ચે લગ ધાલવી પડે છે.

ધણાં ધરને તો માળ હોય છે. માળ પીઠ પાટીઆંનો કે વાસ વળીનો કરે છે. લાકડાના લાંબા કડકા એ ભારોટીઆની વચ્ચે જડે છે, તે પીઠીઆં કહેવાય; અને તેના ઉપર પાટીઆં જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઆં જડીને તેનાપર કામડાં ભરી લે છે. માળપર ચઢવાને દાદર ને નીસરળી હોય છે. માળને બારીઆં હોય છે. ધર બાંધવામાં પાટીઆં જોઈએ, તે માટાં લાકડાંમાંથી કરાઈ વહેરી કાઢે છે.

* ભારોટીઆ એટલે પાટડા. † લગ એટલે ગે.

પાઠ ૧૦૬. લોહું.

ઓળખર કહોડ ગજવેલ એરણ ધમણ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોહું બહુ કામનું છે. એ દીઠામાં તો બહુ સારું નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહિ. આપણે ખાવાનું અન્ન, પહેરવાનાં લગડાં, અને રહેવાનું કથું-એ લોહું ન હોય તો થાય નહિ. એકુત હજવગર એતર શી રીતે ખેડે ? પણ હજની કોશ લોઢાની થાય છે. જો એતર ખેડાય નહિ તો અનાજ અને કપાસ પાકે નહિ ; ને તે ન પાકે તો આપણે ખાવાનું અને પહેરવાનું ક્યાંથી મળે ? ઘર બાંધનાર જે સૂતાર અને કડીઆ, તેમનાં બધાં ઓળખર લોઢાનાં હોય છે ; તેમજ ઘરનાં બારી બારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવી, કડાં, અને એવો એવો ઘણો મામાન જોઈએ, તે પણ લોઢાનોજ થાય છે. પાળી, ચપ્પુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે. પણ ગજવેલ એ લોઢાનુંજ થાય છે. લુહાર લોઢાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એકતરફ ભઠ્ઠી છે, ને ધમણ ચાલતી હોય છે. ખીજીગમ એરણ દોટલી હોય, તેઉપર મૂકીને જે ઘાટ કરવો હોય, તે તપાવીને હથોડાથી ટીપી ટીપીને ઘોડે છે.

પાઠ ૧૦૭. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૧.

ઢેઢ   નિરાશ   સાંકડો   વસમો
સાંસા   ગખડવું   નિકાલ   અડોઅડ

એક બકરો ઘણા ઊંચા ડુંગરઉપર ચરતો હતો. ચરતાં ચરતાં ડેઢ ઊંચે ચડ્યો. એક ટેકરી તો એવી ઊંચી ને ઊભી આવી કે તેપર ચડવાનો લાગ દીઠા નહિ. ચાંતરફ જોવા લાગ્યો. પણ કંઈ ક્ષણે નહિ, ને ઉપર ચારો તો સારો હતો. એ નિરાશ થતો હતો એવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડ્યો. એ માર્ગ વસમો હતો. ચાલ્યો ચાલ્યો જાય છે, એટલે વળવાનો એક ખાંચો આવ્યો. એ ખાંચો ઘણોજ નહારો હતો. આમ કરીને વળ્યો. એટલે સામેથી એક ખીજો બકરો ઉતરતો મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાના સાંસા, ત્યાં બે કેમ માય? પાછા ફરવાની જગા નહોતી; એક એકને અડોઅડ થઈ જાય તો એ કદાપી બેઉ નીચે ગખડી પડી પૂરા થાય. બેઉ ઊભા રહ્યા, ને એક એકની સામું જોયાં કરે, કાંઈ નિકાલ શ્રેષ્ઠ નહિ.

પાઠ ૧૦૮. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૨.

તમાશો   ચતુરાઈ   વખાણવું
એક માણસ વેગળેથી જતો હતો, તેણે પેલા બે બકરાને

દૂરથી જોયા, તેવાજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમારો જોવા તેડી લાવ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમે રહીને સંભાળીને બેઠો, પહેલો એક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જમ અને તેમ સંકડાઈને બેઠો; ત્યારે પેલો બીજો હજવેથી તેના ડીલપર થઈ ચાલી ગયો. પછી બેઠેલો બકરો ધીમે ધીમે ગઈગો ને બેઠે પોતપોતાને રસ્તે થયા.

બેઠે બકરાની ચતુરાઈ ને સમજાણુ જોઈ બધા લોકે વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ ખૂમ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણુત.

એ બેમાંથી એકે હક લઈને ન બેસી પોતાના વાંસા-પરથી બીજાને જવા ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરા? બેઠે યાકી યાકી બૂબે મરત, અથગા એક કે બેઠે ગમડી પડીને જીવ ખાત.

પાઠ ૧૦૯. ૩.

જીંડવાં ચરખો મૂતરાઉ પોત માદરપાટ
રેંટીઓ ખાઈ મલમલ જગંનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે અંગરખું, પાઘડી, ધોતીઆં, એ સૌ સૂતરનાં થાય છે. છીંટ, છાયલ, છીદડી, એ પણ એનુંજ થાય છે. રૂના ઝાડને પીળાં ફૂલ આવે છે. તે ફૂલનાં જીંડવાં થાય છે તેમાં ૩ પાકે છે. કપાસનાં જીંડવાંને કાલાં કહે છે. કાલાં ફૂટે છે ત્યારે તેમાંથી ૩ નીકળે છે. એમાં મરી મરી જેવડા દાણા હોય છે, તે

કપાસનાં ખી ઝિઠલે કપારીઆ કહે છે. કપારીઆ ને રૂ ઝિકું હોય ત્યારે કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં પીલે છે, ત્યારે તેમાંથી રૂ ને કપારી-આ છૂટા પડે છે. રૂને પીંછ ચોખ્ખું કરી રેડીઆવતી કાંતીને સૂતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લૂગડાં કરે છે, તે લૂગડાંને સૂતરાઉ કાપડ કહે છે. જડામાં જડું સૂતરાઉ લૂગડું પાટી છે. ઝિનું પોત ધણુંજ જડું હોય છે. ઝીણામાં ઝીણું લૂગડું મક્કમન. સૂતરાઉ કાપડ તો ધણી જાતનાં થાય છે. ખારનો, માદરપાટ, જગંનાથી, ઝેવિના પીળુંઝે છે.

પાઠ ૧૧૦. સૂરજ.

ખિંબ લાલાશ કુરોડ ગાઉ

સૂરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે ઊગે છે ને સાંજે આથમે છે ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે વખત જો આપણે ઝિના સામું જોઈએ તો જોવાય : પણ ખપારે જ્યારે માથાપર આવે છે, ત્યારે ઝિનું તેજ ઝિવું ભારે હોય છે, જે આંખે દેખી ખમાતું નથી. સૂરજ આથમ્યાપછી ને ખીજે દહોડે ઊગતાપહેલાં વચમાં અંધારું રહે છે તેને રાત કહે છે. સૂરજ ઊગ્યાપછી તે આથમે ત્યાંસૂધીની વેળાને દહોડા કહે છે. સૂરજના તડકાવડે દરિયાનું પાણી સૂકાઈને ઊંચું ચડે છે તેનો વરસાદ વરસે છે. ગ્રાડપાણી સર્વ ઝિની ગરમીને લીધે ઊગે છે. જ્યાં સૂરજની ગરમી ઝોઘી ત્યાં ટાઢ ધણી હોય છે, તેથી ગ્રાડપાણી સારી પડે નીપજતો નથી. સૂરજનું ખિંબ નાનું દેખાય છે, તેનું કારણ એ જ તે કુરોડા ગાઉને છેટે છે. ખરેખર તે એ ઘણુંજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧. ચંદ્રમા.

અજાયો   દર્પણ   પૂનેમ

- ૦ ૦ ચંદ્રમા સ્પર્શકરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોઈ દહોડો ગોળ દેખાય છે, તે દહોડાને પૂનેમ કહે છે. પછી રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેલ્લે એ ત્રણ દહોડા તો મુફલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે સૂતરના તાંતણાથી જરા જોડો ને અજાયોજોવો વાંકો જણાય છે. તેને, ખીજનો ચંદ્રમા, કહે છે. એવો ખીજનો ચંદ્રમા મહિને મહિને, એટલે કોઈવેળા ૨૯ દહોડે અને કોઈ વેળા ૩૦ દહોડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સ્પર્શનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણાબણી વળે છે. દર્પણ સ્પર્શબણી આડું ધરી રાખીએ છીએ તો એના ઉપરનો તડકો પાછો વળીને ખીજગમ ચકતાજોવો પડે છે, અને તે દર્પણમાંથી આવતો જણાય છે; પણ ખરેખર તેમ નથી એજ રીતે સ્પર્શનો તડકો ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો વળીને આપણીબણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨. કલાક અને મિનિટ.

ઘડીઆળ   કલાક   અવર

મધરાત   અંચેજી   મિનિટ

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજવશો ?

કેશવલાલ.—એાહો, એમાં શું ? એ તો સહેલું છે. ઘડી-આળ જોઈને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો ખરું જ તો ! એ તો હુંએ બાહુ
છું, પણ કલાક તે શું હશે ?

કેરાવલાલ.—દહાડાના બારમા ભાગ તે કલાક. જીઆની,
ધડીઆળ વાગે છે, તેમાં એકથી બારલગણ વાગે છે.

મહેતાજી.—ના કેરાવલાલ, તમે જુલો છો, દહાડાના ચોવીસ
કલાક. હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું:
ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી પીજી મધરાતસુધી
એક દહોડા ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે. તેને
આપણા લોક જુલમાં ધડીઆળના અંગ્રેજી નામ ઉપરથી
કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી ખરું નામ તો 'અવર' છે. મધ-
રાતથી અપોરસુધી બાર ને અપોરપછી પાછા પીજી મધરા-
તસુધી બાર કલાક ગણાય છે. એ મળીને ચોવીસ. હરીલાલ,
દહાડાના કલાક ચોવીસ, ને દહાડાની ધડીઆ સાઠ, ત્યારે
કલાકની ધડી કેટલી ?

હરીલાલ.—સાહેબ, અઠી, કેમકે ચોવીઅઠીએ સાઠ.

મહેતાજી.—બહુ સાહે. વળી સરત રાખો કે કલાકના બરાબર
સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩. તારા.

આબલાં

જલદ

ફાળ

ઝણ

અરાની

સેંકડો

રતિ જ્યારે આબલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં ઊંચું
ઊંચું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે
અળકતા દેખાય છે. તે ધણા મોટા છે, પણ ધણે છેટે હોવાથી
નાના દેખાય છે.

તારા બે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ થીર માલમ પડે છે અને કેટલાકનું હાલનું દેખાય છે; થીર તેજ જેનું દેખાય છે તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે તે ધણાજ દૂર, ને સ્પર્શજેવડા મોટા છે. એકાદ તારા-લગણ કદી જવાનો રસ્તો બાંધેલો હોય, ને એક જલદ ઘોડો દોડતો આવ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાજ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ ત્યાં પહોંચાય નહિ.

કોઈ વખત તો ગગનમાં પૂછડીવાળા તારા દેખાય છે; તે ઉપરથી તેમને લોક પૂછડીઆ તારા કહે છે. અમાની લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને શાજ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જાનું થશે, પણ એ મુર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૧૧૪. વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તે માંહેથી ધૂમાડા જેવી વરાળ નીકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી આંધું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ઘણી વારે તેમાંનું પાણી આંધું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું બધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઈને ઊડી જાય છે, તેમ તડકે મૂકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે, ને જીવે ચડે છે. પણ તે વરાળ ઘણી પાતળી, તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે આભાચીકે, તળાવ, કે દરિયામાંનું પાણી સ્પર્શની ગરમીથી વરાળ થઈને જીવું ગગનમાં ચડે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ તે

એવી જોયે ચોડલી વરાળનાં થાય છે. તે પડે છે ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫. વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ.

વરસાદથી સર્વનું બહુ થાય છે. વરસાદ ન હોય, તો જાડ, બાજરી, કે ઘઉં કશુંએ પાકે નહિ. ઘાસ પણ થાય નહિ. કૃષી, તળાવ, નદીએ સ્ક્રાધ જાય, તેથી તેને કાંઈ ખેતર હોય તેને પાણી પાવાનું મળે નહિ, એટલે અનાજ મુશ્કેલ થાય નહિ; પાણી મળવાના સાંસા પડે; બોય સ્ક્રાધને કઠણ થઈ જાય; ગ્રાડપાટો પાણીવિના સ્ક્રાધને મરી જાય. એવું થયું એટલે માણસ, ઘેર, પશુ, પંખી સૌ બૂખે ને તરશે મરી જવા માંડે. એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડ્યો. મોટે વરસાદવિના બધુંએ ખોટું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ઈશ્વરની કૃપા આપણાઉપર છે એમ જાણવું, ને એટલા-મોટે એના મોટા પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬. સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે

કવિતા.

આભાસ   અંતર   આસ   વિશ્વપતિ
ખોળવું   આકાશ   કણી

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,
અંતરમાં આભાસ;

ધાસ આસની પાસ પણ,
 વિશ્વપતિના વાસ. ૧
 મોંમાં પેશી બોયરે,
 કરીએ કાંઈ વાત,
 ધડોએ મનમાં ઘાટ તે,
 બાણે જગનો તાત. ૨
 ખાલી જગ્યા ખોળીએ,
 કણી મૂકવા કામ,
 કયાંએ જગકર્તાવિના,
 ઠાણું ન મળે ઠામ. ૩

ક્ર૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૧૧૭. પરમેશ્વર સર્વ ઠેકણે છે.

ધાસ નાડી મુકું

કેટલાંક અણુસમજી માણસ કહે છે ને પરમેશ્વર દેખાતો નથી, માટે તે મુઠ્ઠા છે જ નહિ. પણ નીચેની વાત ઉપરથી એ કેવું ખોટું પડે છે! આપણને બકારો થાય છે, ત્યારે વી-જણાવડે વા નાંખીએ છીએ, તે આપણા શરીરને સુખ કરે છે. ખારી ઉઘાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ ને વા આવે છે: બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીએ છીએ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી ધાસ પેસ નીકળ કરે છે. ઘણા ધાસ પેસ નીકળ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ ને સાસ એટલે ધાસ થયો છે.

માણસ હાલે છે, ચાલે છે, બાલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે ને એમાં શુભ છે. જ્યારે એમાંનું કશું થવું

નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડદું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વ વાતો ઉપરથી વિચાર કરવો જે વા, શ્વાસ, કે જીવ એમાંનું કંઈ પણ આપણી નજરે પડતું નથી, પણ એ છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમેશ્વર છે, પણ વા, શ્વાસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીઠામાં આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮. છોકરાને શીખામણ.

ભાવ ઠાઠ ભેદ છળ પળી
ફૂડી ઠાલો આળ કૂપાવણું

ભુજંગી છંદ.

સુએ શીખણું તે શીખો શીખ સારી,
નહાર ની માનો ન શિક્ષા નહારી;
બણા ભાવથી તો ઘણા ભેદ જાણો,
અરે બાલકો અંતરે વાત આણો. ૧
ન ચાલો ફૂડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
ઠગાઈ તણો તો તજો ઠાઠ ઠાલો;
ઘરેણું ઘડેલું પડેલું ખડેલું,
જડે તો જીભે જઈ કહેા જે જડેલું. ૨
છળે કે કળે છેતરી જે છૂપાવે,
ઘટે લાજ ને લોકમા આળ આવે;
પછી ન્યાંમુધી વાળ આવે પળીનો,
નહિ છેડતાં ડાઘ છૂટે ગળીનો. ૩

પાઠ ૧૧૯. નામવિષે.—ભાગ ૧.

કેટલાક શબ્દ નામ કહેવાય છે. નામ ઝિઠલે હરકોઈ
• વસ્તુનું નામ. પ્રાણી, જગ્યા, અને સીજેનાં નામ તે
નામ કહેવાય છે.

છાકરી ઝિ નામ છે, અને છાકરો ઝિ પણ નામ છે.
બાઈડો ને બાઈડી; ઘેટાં ને ગાયો, પંખી અને જીવડાં,
ઝિ બધાં નામ છે, કેમકે છાકરી, છાકરો, બાઈડો, બા-
ઈડી, ઘેટાં, ગાય, પંખી, જીવડાં, ઝિ સઘળાં પ્રાણીનાં
નામ છે. અને પ્રાણીનાં નામ તે નામ ગણાય છે.

જગ્યાનાં નામ તે પણ નામ છે. મૂલક, શહેર, ગામ,
મહોદ્ધા, વાડા, ઝિ સંધાં નામ છે. તેમજ ઐતર, રસ્તા
અને વાડીઝિ પણ નામ છે.

જે જે વસ્તુ આપણા જોવામાં, સાંભળવામાં, ચાપ્-
વામાં, સુંઘવામાં, અને લાગવામાં આવે છે, તે બધી
નામ છે; ખડીઝિ, પાટી, કલમ, ઝાડ, ગાદી, તકીઆ,
અને ઝિવી ઝિવી જે જણસો આપણા દીઠામાં આવે છે.
• તે નામ કહેવાય છે.

સાંભળવામાં જે સીજ આવે છે તે પણ નામ છે.
રસ્તાપરથી ગડગડ ચાલતું ગાડું તમે સાંભળો છો, પણ
તે તમે દેખતા નથી. તમારાથી સંભળાયો તે અવાજ
છે, અને અવાજ ઝિ શબ્દ નામ છે. તેમજ તમે
ઝિારડામાં હો, અને તમને બહારથી કોઈ બોલાવતું હોય,
તો તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે સાંભળો છો. ખરા.
હવે તમે સાંભળ્યું તે તેનો સાદ છે. સાદ ઝિ પણ નામ
છે. ગર્જના ઝિ શબ્દ પણ નામ છે. આપણે ગર્જના
દેખતા નથી પણ સાંભળીઝિ છીઝિ ખરા.

પાઠ ૧૨૦. નામવિષે.—ભાગ ૨.

મોગરો ચંબેલી સુગંધી સોરમ

ગળપણ ખારાશ સાધારણ પુરુષ

જે ચીજ તમને લાગે છે તે પણ નામ છે. આંખો મીચીને તમે પેટી, પાટલો, યાજી, વાડકો હાથવતી પારખી રોકો છો. પેટી, પાટલો, યાજી, વાડકો, એ નામ છે. તમને દુઃખ લાગે છે, પણ તમે તે દેખતા નથી; દુઃખ એ બોલ પણ નામ છે.

તમને કશી વસ્તુનો સ્વાદ લાગે છે તે પણ નામ છે. શાકરનો કે મીઠાનો ગાંગોડો મોંમાં મૂકો. હવે તમને ગળપણ કે ખારાશ લાગી, તે પણ નામ છે. તેમજ કડવાશ, મીઠાશ, તીખાશ, એ બધાં નામ કહેવાય છે.

કશી વાસ તમને આવે છે, તે પણ નામ છે. મોગરાનું કે ચંબેલીનું ફુલ લઈને સુંઘશો, તો તમને મીઠી વાસ આવશે. હવે એ જ વાસ આવે છે તે તમે દેખતા નથી; પણ વાસ, સુગંધી, કે સોરમ એ નામ છે.

વળી ઠગાઈ, લુચ્ચાઈ, ભલમનસાઈ, વગેરે માણસના ગુણ, અને રતારા, કઠણારા, પીળારા, પોચાઈ વગેરે વસ્તુઓના ગુણ એ પણ બધાં નામ કહેવાય છે.

એ જો બધી સાધારણ વસ્તુઓનાં અને તેના ગુણનાં નામવિષે કહ્યું; પણ માણેકલાલ કે માતીલાલ કે ગંગાબાઈ એવાં એવાં સ્ત્રીપુરુષનાં નામ પણ હોય છે. તેમજ ગૂંજરાત, દક્ષિણ, અંગાળા, તાપી, સાબરમતી, સરત, અમદાવાદ, પારડી, એવાં એવાં દેશ, નદી, રહેર, કે ગામનાં નામ પાડેલાં હોય છે, એ બધાં નામજ કહેવાય છે.

તમે જે આમમાં રહો છો, તેનું નામ તે પણ નામ છે. એ રીતે આજના પાઠઉપરથી નામ એટલે શું, અને કયા કયા શબ્દોને વ્યાકરણમાં નામ કહેવું તે તમે સમજ્યા હશે.

પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૧.

વાણોતર ઉધરાણી પીતાંબર જાન નુકસાન

ગંધુ ને ધનુ બે નાના છોકરા હતા. તેનો આપ ગરીબ ને આંધળો હતો, તેથી તેની મા દળણાં દળીને તથા કાંતીને સૌનું પૂછું કરતી. ગંધુ બાર વરસનો ને ધનુ દશ વરસનો હતો. બેઉને વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને બરાબર નહોતું આવડતું. ઘરમાં ખર્ચની ધણી પેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડીઆની દુકાને જીજ પગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉધરાણી જવાનું, કે તેમનાથી થઈ શકે તેવું નાનું કામ સોંપે. એક દહોડો ગંધુને એના શેઠે કહ્યું, પરમ દહોડે પેલા દુલભદાસ આપણે અહીંથી માલ લઈ ગયા છે, તેમણે રૂપિઆ આપવાનો આજનો વાવદો કર્યો છે, મોટે તું હમણા જલદી તેને ત્યાં જ ને લઈ આવ, કેમકે આજ દશ વાગે તે ધાળકે જવાના છે, ને હમણા નવ તો વાગ્યા છે. તું જરા મોડો જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંધુએ કહ્યું, હાજી, આ આલ્યો. વળી શેઠે ધનુને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે. પેલા પેણીરામ પંડ્યાનું ઘર તે જોયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક, ત્યારે લે, આ રૂમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી

આવ. રસ્તે રસળીશ નહિ હો. એમની જાન વડોદરે જવાની છે, ને તે આજ દશ કલાકે નીકળવાની છે. તું વહેણા નહિ જાય, તો તે જતા રહશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહિ- તો ના કહે, કોઈ ખીજા જોડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઈશ, સાહેબ.

પાઠ ૧૨૨.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૨.

અખરખ

મદારી

પક્ષી બેઠે છે.કરો પોતપોતાને કામે નીસર્યા. થોડેએક- સ્ત્રી બંનેને. રસ્તા એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા ચાલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ઠોકાણે એક રમ- કડાંવાળો ઊભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અખરખ જોડલાં સુંદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંગુને કહ્યું, હીંડ, પેલાં રમ- કડાં જોઈએ, ને સોંધાં હોય તો એક બે લઈએ. ગંગુએ કહ્યું, ના. શોંઠે કહ્યું છે કે વહેણા જાને તે ખૂલી ગયો? ધનુ કહે આપણે ત્યાં ઊભા નહિ રહીએ. ગંગુ કહે, તોપણ હું તો નહિ આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડ્યો, ને ગંગુ આગળ ચાલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ વાપરવાને હર મહિને એક આનો એમની કને એનાં માથાપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહિનાનો એક આનો ધનુના ગજવામાં હતો, તેનું એક ચળકતું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું, ને ઝટ પોતાને કામે ચાલ્યો.

દોડીને પોતાના ભાઈને પકડી પાડ્યો, ને હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું, જો મોટા ભાઈ, આ કેવાં સારાં છે! ગંધુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે એણેવતી રમશે? એવે રમકડે રમે એવો તું માનો બાળક છે? પણ તે જોઈને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા ભાઈએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લેખવું નહિ. થોડે જતાં જુદા પડવાના આંચા આંચા. ધનુ જે રસ્તે જતો હતો ત્યાં એક ઠોકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોવા બોલો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઈને દોડી જઈશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજ પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત ભૂલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહિ.

પાઠ ૧૨૩.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ-૩.

ગૃહસ્થ

એટલામાં એક આખલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેઠો એટલે નાસાનાસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અખો-દીર્ઘ હતું તે સમાલવા ગયો એટલે હાથમાંનાં રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડાભીડમાં લોકના પગતળે અંપાઈને ભાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસુ આંચાં. વહેલાં વહેલાં તેણે બિઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ એસાડી પાછાં આંખાં કરવા માંડ્યાં, પણ તેમ થયું નહિ, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહિ. પછી ધનુ વેણીરાગ પંડ્યાને ઘેર જઈને જુએ છે, તો આરણે તાણું વાસેલું. પોડાશીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુ જ નાખુશ થયો. તે ખીંચી કે હવે શેઠ વઢશે, ને કાઠી મૂકશે, માખાપ પણ ઘેર વઢશે, હવે હું શું કરીશ? ઘણું ઉદાસ

થધને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને જુઓ છે, તો મને
 રૂપિયા બધને આવ્યો હતો. એના શેઠ પૂછ્યું, અલ્યા
 પીતાંબર પાછું કેમ લાવ્યો? ધનુ વીલે મોઢે બાલ્યો, સાહેબ,
 તે તો ગયા, તેમને બારણે તાંજું છે. શેઠ કહ્યું, તું રસ્તામાં
 રસખ્યો હોઈશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. શેઠ
 કહ્યું જા, તને આજથી રજા છે. મારી દુકાને તારું કામ
 નહિ. ધનુ બાલ્યું રેયો, ને કાલાવાલા કર્યા, પણ શેઠ માન્યું
 નહિ. ત્યારે તે રેતો રેતો ગંધુપાસે જઈ બેઠો, ને પોતાની
 સમજણી વાત કહી. થાડીએક વારમાં વેણીરામે આવી એના
 શેઠને ઠપકો દેવા માંડ્યો, કે મને દોઢ ગાઉના શરૂ પડ્યો.
 શેઠ કહ્યું, મેં બરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણીતર
 રસ્તામાં રસખ્યો તેથી તેમને પહોંચ્યું નહિ. માફ કરજો,
 મેં તેને કાઢી મેલ્યો છે. પછી વેણીરામે ધનુને રેતો
 જોયો, તેથી તેમને દયા આવી, અને તેમણે શેઠના કાલાવાલા
 કર્યા, અને ધનુપાસે માફ મંગાવી, ત્યારે શેઠ તેને પાછો
 રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૪. સાંઝે વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૧

સ્વર	વ્યંજન	જોડાક્ષર
બારાખડી	તોતડા	અતડું

અક્ષરનો રાખ્દ થાય છે. અક્ષર સ્વર હોય કે વ્યંજન.
 અ, આ, ઈ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, એ, ઓ, ઓ, અં, અઃ,
 એ સ્વર છે. ક, ખ, ગગેરે ખીજા બધા કકાના અક્ષર
 તે વ્યંજન ગણાય છે. સ્વરનો ઉચ્ચાર તો એની મેળે
 પૂરો થાય છે, પણ વ્યંજનનો તેમ થતો નથી. ક, મ

અરધા અરધા અક્ષર બોલાય તે વ્યંજન. તેમાં
સ્વર મળે ત્યારે પૂરો ઉચ્ચાર થાય છે. જેમ સૂ ને
અ મળે ત્યારે સ બોલાય, તેમજ બૂ અને આ મળે તો
બા બોલાય. સ્વર ને વ્યંજન મળીને બારાખડીના અક્ષર
થાય છે. તેમજ બે કે વધારે વ્યંજન એકઠા મળીને તેને
છેડે સ્વર જોડાય ત્યારે જોડાક્ષર થાય, જેમ પ, ર, ને આ
મળીને પ્રા જોડાક્ષર થાય છે.

જેવા અક્ષર લખ્યો હોય તેવા ઉચ્ચાર કરવો. કોઈ રામ,
નામ, ગામ, એવા શબ્દને રામ, નામ, ગામ, એવા પહોળા
ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, એ બહુ ખોટું છે.

કેટલાક ડ ને ઢકાણે ર બોલે છે. ગાડી, થોડા, લાડુ,
એ શબ્દ લખેલા હોય તેને ગારી, થોરો, લાડ, એવા
ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, તે ખરું નથી.

કેટલાક તોતડા માણસ ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ અક્ષરને ત,
થ, દ, ધ, ન ની પેઠે બોલે છે. જેમ ટોપીને તોપી, ઠીકરુંને
થીકરું, ડોશીને દોશી, ઢોરને ધોર, પણને પન કહે છે, તો તે
કેવું અતડું લાગે છે ! તેમ કોઈ માતીને માટી, કે તાણુને
ટાણું કહે છે એ પણ તેવુંજ લાગે છે.

પાઠ ૧૨૫. સાહે વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૨.

ભાન ટેરવું અવાણુ સ્પષ્ટ વાક્ય

એવી એવી જુલ કરે છે, તેમાં ભાન નથી ગણ્ણતા કે
આ અક્ષર તે દાંતવેડે બોલવો કે હોઠવેડે. જો બરાબર
સમજણ હોય તો એમ કદી ન થાય. કેટલાક અક્ષર

ગજામાંથી બોલાય છે; ક, ખ, ગ, ઘ, હ, ને અ એ અક્ષરો ગજામાંથી બોલવા. તેમજ ઈ, ય, જ, ણ, ઝ, પં, રા, એ તાળવાસાથે જીભ અડાડીને બોલાયે તો સાહે સાફ બોલાય. ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, પ, જ, એ અક્ષર બોલતાં માઠું બરાબર ઊઘાડવું અને જીભનું ટેકું ઉપલા દાંતના અવાજુ સાથે લગાડવું. ત, થ, દ, ધ, ન, સ, બોલતાં જીભનું ટેકું ઉપલા દાંતને અડે છે. જો એમ કરશે, તો તાજું કે ટાજું કે ટુરીઆંને ટુરીઆં નહિ બોલાય. ઊ, ય, ફ, બ, ભ, મ, યા, યા, એ અક્ષર બે હોઠવે બોલાય છે. ઉપલા દાંત ને નીચલો હોઠ એ બેથી વ બોલાય છે.

એ પ્રમાણે હરેક અક્ષરનો ઉચ્ચાર બરાબર ધ્યાન રાખીને કરે અને વાંચે, તો સાહે વંચાય. કેટલાક છોકરા અધૂરા રાખે બોલે છે તે સાહે નહિ. અરધો, બરડો, દૂધપાક, એવા રાખેને ઉતાવળ કરીને અધો, બફો, દુપાક, બોલે છે, એ ધણું જ અશુદ્ધ છે.

“બાપે મને અધો પેસાની બફો અપાવી.” “કાલે નાતમાં દુપાક પુછનું જમણુ હતું.”

આ બોલવું કેવું નહાં દેખાય છે! પણ ધણું છોકરાં ઉતાવળ કરીને એમ વાંચી જાય છે. જો બરડો વાંચે તો આમ વાંચવું જોઈએ કે “બાપે મને અરધો પેસાની બરડો અપાવી.” “કાલે નાતમાં દૂધપાક પૂરીનું જમણુ હતું.”

અકેક રાખે સ્પષ્ટ વાંચવો અને એક વાર વાંચવો. કોઈ તો અકેક રાખે બધે ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે, તે ધણું ખોટું લાગે છે. ‘વગર વાંકે કોઈ મારે નહિ.’ એટલું નાનું વાક્ય વાંચતાં કોઈ છોકરા અકેક રાખે બે

એ ને તણુ તણુ વાર વાંચે છે. જેમ, વગર વગર,
વાકે વાકે, કોઈ કોઈ, મારે નહિ.

• પાઠ ૧૨૬. સાંચે વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૩.

કાળજી   મુચરકો   કબૂલત

વાંચવામાં વળી એક કાળજી રાખવી કે બોલ એક
ખીજમાં ભરાઈ ન જાય. કોઈતો વાંચતાં એક બોલ-
ના કડકા કરી નાંખી અરવા જોડના ખીજ રાખ્દમાં
બેળી દે છે, એ ઠીક નહિ. વળી વાંચતાં કેઈ નાના
નાના રાખ્દ વચમાં રહી જવા ન જોઈએ. વાક્યનો અર્થ
સમજવાને મહેલું પડે વાસ્તે વચ્ચે વચ્ચે નિશાનીઓ
કરવામાં આવે છે તેમને વિરામચિન્હ કહે છે, માટે તેવી
હરેક નિશાની આગળ અટકવું.

(,) આવી સાતડા જેવી નિશાની આવે તો જરા
વાર થાભવું.

(;) આવી એટલે સાતડા ને તેપર ટપકું એવી
નિશાની આવે તો જરા વધારે વાર અટકવું.

(:) આવાં બે ટપકાં આવે ત્યારે તો તે કરતાં
પણુ જરા વધારે અટકવું.

(.) જ્યારે આવું એક ટપકું આવે ત્યારે ત્યાં વાક્ય
પૂરું થયું એમ જાણીને ઉપલી ત્રીજી નિશાની આગળ
થાભીએ તે કરતાં વધારે વાર થાભવું.

એવી નિશાનીઓ નથી હોતી ત્યારે બોટો અર્થ થઈ
જાય છે; જેમકે, એક ચોરનો મુચરકો લખાવી લેતાં
એવું થયું કે જ્યાં નિશાની જોઈએ ત્યાં ન થઈ, તેથી

તે છૂટી ગયો. કળ્પલત એવી હતી કે, “હું ચોરી નહિ કરું તો સરકારનો યુનેગાર યાઉં.” એમાં નહિ શબ્દ પછી સાતડા જેવી નિશાની કરી છે તે ત્યાં નહિ કરેલી અને બૂલથી કરે શબ્દનીજોડે કરેલી તેથી ચોર છૂટી ગયો, કેમકે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે ‘શર ચોરી કરવી, જો ન કરું તો યુનેગાર યાઉં’.

તેમજ જો એમ લખીએ કે, “કસન દરજીને તેડી લાવ” તો એમાં બે અર્થ રહે છે. એક તો એ કે કોઈ ખીજ માણસને કહે છે કે કસન કરીને દરજી છે, તેને તેડી લાવ. પણ જો આપણે કસનનેજ કહેવું હોય કે તું જાહને દરજીને તેડી લાવ, તો આપ્રમાણે લખેલું ખરાબર સમજશે નહિ: કસન શબ્દની પછી સાતડા જેવી નિશાની હોય, તો આખું સમજાય કે તું જ ને દરજીને તેડી લાવ.

પાઠ ૧૨૭. સાંચ વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૪.

ધણાં વાક્યમાં એક શબ્દ એવો હોય છે કે તેમાં ખીજ કરતાં વધારે અર્થ રહેલો છે, અને એ વાંચતી વેળા તેપર વધારે ભાર મૂકવો જોઈએ, અને તેમ નહિ તો તે બોલતાં પહેલાં ને પછવાડે જરા વાર થાભવું.

જુદા જુદા શબ્દપર જો મૂક્યાથી એકજ વાક્યના ધણા અર્થ થાય છે. “તમે આજ ગામ જવાના છો કે?” એ વાક્ય વાંચતાં જો ‘તમે’ એ શબ્દઉપર ભાર મૂકીને વાંચે તો તેનો જવાબ એવો નીકળે કે હું નહિ, ખીજ કોઈને મોકલીશ. તેમજ જો ‘આજ’ એ બોલ-

પર ભાર મૂકીને વાંચે, તો એવો જવાબ થાય કે, ના, આજ નહિ, કાલે જવાનો છું. વળી 'ગામ' એ રાજ્ય ઉપર જોર મૂકે તો એવું સમજાય કે ગામ કે ખીન્ને કોઈ ઠેકાણે જવાનો છે. એ રીતે એકજ વાક્યના ઘણા અર્થ થાય છે.

વળી વાંચતી વખતે એક ખીન્ન સંભાળ રાખવી જોઈએ. કેટલાક લોક ગાવાની ષેઠ વાંચે છે, એ બહુ ખોટું છે. રાગ કાઢીને વાંચવું ન જોઈએ, પણ જમ આપણે વાત કરીએ છીએ તેવી દબથી વાંચવું. એવી રીતે વાંચતાં શીખવાની એક મહેલી રીત એ છે કે પ્રત્યેક અક્ષર અને રાજ્યનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર ખરાબર રીતે કરવો, તથા ધીમે ધીમે વાંચવું. એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે સારી ષેઠ વાંચતાં આવડ્યું કે પછી ઉતાવળથી વાંચવાની ટેવ પાડવી, એટલે તેમાં પણ ખોટું નહિ વંચાય, સાથી કે પ્રથમથીજ ખરી દબપ્રમાણે વાંચવાનો મહાવરો પડેલો છે. તો પણ બોલીએ છીએ તે કરતાં જરા ધીમે વાંચતાં રહેવું.

સાહે અને શુદ્ધ બોલતાં, નિશાનીએ આગળ અટકતાં, અને ખરા રાજ્ય ઉપર ભાર મૂકતાં આવડે તોજ સાહે વાંચતાં આવડ્યું એમ કહેવાય.

વળી વાંચતાં વાંચતાં વગર નિયમે અને વગર જરૂરે ઠેકાણે ઠેકાણે ધટા કાઢે નહિ.

કેટલાક જણ એવી રીતે વાંચે છે કે જાણે મોંમાં આખું સોપારી ધાણું હોય અને વાંચતો હોય તે રીતે જીભને મોંમાં ફેરવી ફેરવીને વાંચે છે, એ ધણું ખોટું છે.

પાઠ ૧૨૮. બાળબોધ.

લિપિ	ગૂજરાતી	ધર્મપુસ્તક	બ્રાહ્મણી
બાળબોધ	સર્ગ	મુળાક્ષર	બોલી
અનુસ્વાર	જોડાક્ષર	ધોરણ	

તમે આ વાણુ ચોપડીઓ શીખી ગયા તે ગૂજરાતી લિપિમાં લખેલા છે. પણ હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, ને કેટલીક વાર્તા વગેરેની ચોપડીઓ તો ખીજી તરેહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને બ્રાહ્મણી કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જેને ગૂજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મહેનત લઈને એ શીખે તો વાંચતાં આવડે એવી મહેલી છે. જેમ ગૂજરાતીમાં સર્ગ લીટી દારીને લખે છે તેમ, કે છાપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એ લખાતું નથી, પણ એમાં તો અકેક અક્ષરનું નાની લીટી દારીને માથું આંધેલું હોય છે.

એ મહેલી રીતે આજખવાને આ જોડેના પાનામાં ગૂજરાતી અને બાળબોધ બેઉ મુળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગૂજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે બ્રાહ્મણી છે. એની નીચે બ્રાહ્મણી એ, કુની નીચે બ્રાહ્મણી ક, એ પ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગૂજરાતી બોલીમાં આવતા નથી. માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલુમ પડશે કે ગૂજરાતીમાં જેમ કાનો, અજ્ઞયુ, વરકુ, માત્રા, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષરને પણ લાગે છે. માટે આટલા મુળાક્ષર આવડે, તો ગૂજરાતીપ્રમાણે કાનો, અજ્ઞયુ, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વહેલું આવડે. વળી એમાં જે જોડાક્ષર આવે તે ગૂજરાતી અક્ષરના ધોરણપ્રમાણે સમજીને વાંચવા.

(૧૧૧) ,

પાઠ ૧૨૬

મૂળાશર.

૧ અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ
અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ

એ ઐ ઓ ઔ અં અઃ
લૃ લૃ ઇ એ ઓ ઔ અં અઃ

ક ખ ગ ધ ચ છ જ ઝ
ક સ્વ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઝ

ટ ઠ ડ ઢ ણ ત થ દ
અ ટ ઠ ડ ઢ ણ ત થ દ

ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર
ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર

લ વ શ ષ સ હ ળ

લ વ શ ષ સ હ ળ

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦

પાઠ ૧૩૦.

અ ઇ ડ એ એ

પહેલો 'અ' ને તેની પાસે 'ઇ' છે. પછી 'ડ' ને તેની સાથે 'એ' અને 'ૈ' છે. એટલા અક્ષર થયા, એટલે પછી બાર લાગવાની નથી. મહેનત વિના ઇનામ મળે નહિ, માટે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી મહેનત લઈ કામ કરવું. 'એ' અક્ષરના ઉપર માત્રા હોય તો 'ૈ' થાય.

પાઠ ૧૩૧.

ક ળ જ

'અ'ને કાનો કાઢે તો 'આ' થાય, તેમજ 'ઓ' લખવાને મુશ્કેલ નથી, કેમકે 'આ' ના ઉપર એકલી એકજ માત્રા ઉમેરવી પડે. ગૂજરાતી 'ળ' કાઢવો હોય ત્યારે બાંકાં પાંચડાં કાઢવાં પડે છે. બાલ્લભોધ 'ળ' ને તેમ કરવાની જરૂર નથી. 'ર' ને 'વ' સાથે લખીને એકતું માથું દોરે એટલે 'ળ' થાય. જોળવું, જેટલું, અમે જઈએ છીએ, એ સઘલામાં 'જ' અક્ષર લખેલા છે.

ચ ણ

ચહુર, ચીકાશ, ને ચૂનો, એમાં કયો એક અક્ષર છે ? એમાં “ચ” છે. તેમ ચોપડીઓ વાંચતાં ‘ચૌ’ ને ‘ચ’ સૌ ગણે છે.

એક શ્વેરીની પાસે હીરા, મોતી, ચૂનીઓ, અને એવું એવું ઘણું શ્વેરુઆનું હતું. તેમાં સ્ત્રીનાં સ્ત્રીનાં નંગ પણ રતાં. ગુજરાતમાં વ્રણ પાળો કાઢીને પહેલીને જરા નીચેથી જમણા હાથગમ પાંચડું કરે એટલે ‘ણ’ થાય છે. ગૂજરાત વગેરે ઉત્તરમાં વાલ્લભોધ લિપિ લખતાં ‘ગુજરાતના’ જેવો ‘ણ’ કાઢે છે; જેમ, નારણદાસ, તમો પણ આવજો.

ધ ફ બ

જે કોઈ ગરીબગરબાને આપે છે તે સ્વરો ધનવાન જાણવો. વધા ધનવાન માણસ કંઈ એવા હોતા નથી. ધર્મ કરવો તેમાં પણ વિચાર રાખવો, કેમકે ઘણાં તો ફેલ કરીને ફોસલાવીને લઈ જાય છે. એક દહાડો મારી ફોડીને ત્યાં એક ફકીર આવ્યો, તે બહુ બહુ સમજાવીને પાંચ સાત રૂપિયાનો માલ લઈ જવાનું કરતો હતો, એટલામાં ફૂઆ આવ્યા, તેમણે તે ધૂતારાને ધમકાવીને કાઢી મેલ્યો.

પાઠ ૧૩૪.

મ ળ

વેઠો માલો વાંધવા,
 ખાલ્યો કાલો કાગ;
 વે પાંચાલો બોલતો,
 નહિ રૂપાલો રાગ.

ઉપર લખેલી લીટીઓમાં 'ળ' ઘણી વાર આવેલો છે. એ દોહરો આગલ તમારા મળવામાં પણ આવી ગયો છે. એમાં કાગડાની વાત કહી. એ જનાવર વીજાની પેઠે મોઢું ગણાતું નથી. એ તો ચલ છે. એમાં મલમનસાઈનાં લક્ષણ યોડાંજ દીસે છે.

પાઠ ૧૩૫.

આંકડા ને અક્ષરવિષે.

મૂળાક્ષરવાળા પાનામાં છેલ્લે જે તરેહના આંકડા માંડેલા છે. તે મેલવી જોતાં માલૂમ પડશે કે ત્રગડા, છગડા, અને નવડાવિના વીજામાં થોડોજ ફેર છે. એ સારી પેઠે ધ્યાન રાખીને શીખવા. હાથના લખેલા પુસ્તકમાં આવો ૯ નથી હોતો, પણ ૯ હોય છે. તેમ 'અ' માં પણ ફેર છે. એવા પુસ્તકમાં આમ 'અ' કાઢે છે.

